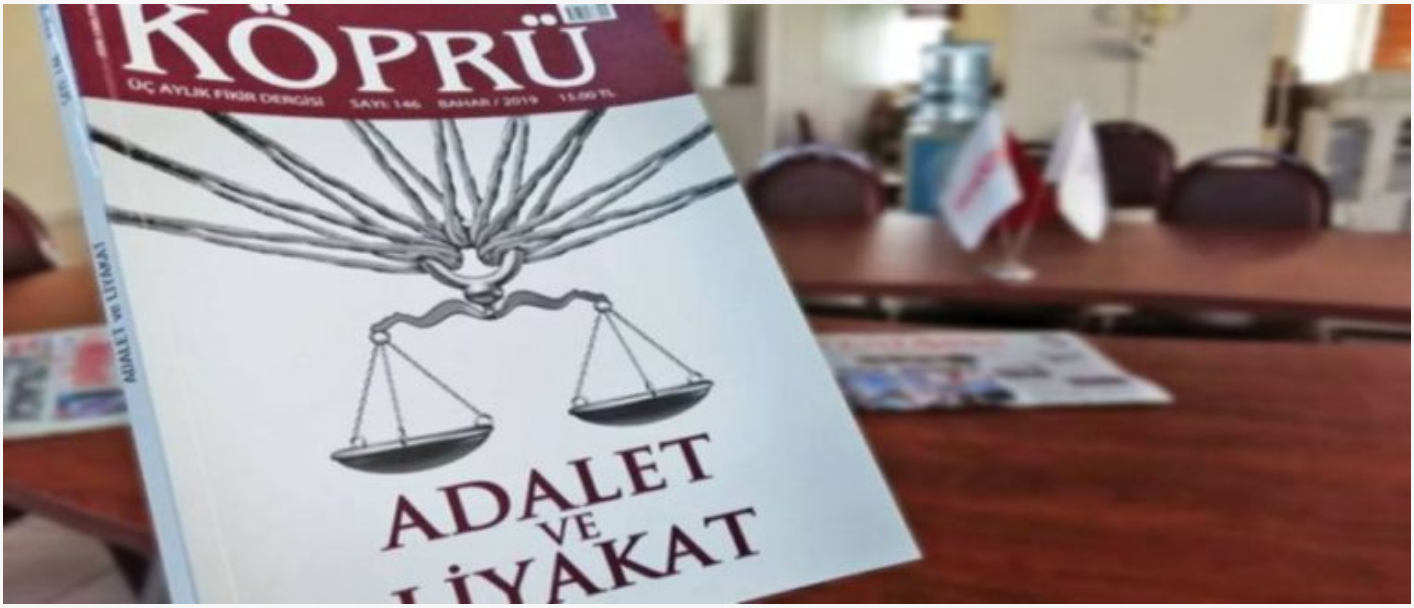
Tek Parti İktidarından Çok Partili Döneme Türkiye ve Bediüzzaman'ın Siyasal Çizgisi

Giriş:

Türkiye'nin son iki yüzyıllık tarihi değişim ve dönüşüm tarihidir. Bu süreç Osmanlı Devleti'nin kaybettiği gücünü tekrar kazanabilmesi için başlattığı reformlarla birlikte başlamış, sürecin içerisinde anayasal parlamenter rejim, siyasal örgütlenme özgürlüğü, milli egemenlik ve hukukun üstünlüğü gibi meyveler vermiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kültürel özellikleri ağır basan, bu amaçla devleti ve toplumu sekülerleştirmeyi öngören değişim anlayışı egemen olmuş, bu dönüşümde Tek Parti iktidarı doğrudan rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra değişen bölgesel ve uluslararası dengelerin Türkiye'yi demokratikleşmeye zorlaması ve Türkiye içinde Tek Parti iktidarına karşı çıkan toplumsal grupların muhalefeti siyasal anlamda yeni bir dönemin açılmasına neden olmuş, siyaset ve siyasi iktidar Tek Parti tekelinden alınarak toplumsal tabana yayılmıştır. Böylece Cumhuriyet çok partili siyasal hayatla birlikte asli manasına kavuşabileceği bir zemine kavuşmuştur.

Cumhuriyetten sonra Türkiye'ye gerek siyasal gerekse kültürel yönden damgasını vuran Tek Parti iktidarı, 2. Dünya Savaşını demokrasi cephesinin kazanmasıyla ve iktidarın karşısına bir güç olarak çıkabilmek için halka dayanmak gerektiğinin farkına varan sivil muhalefetin etkisiyle çok partili hayatı serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Çok partili hayatın serbest bırakılması, Tek Parti Döneminde izin verilmeyen ve sindirilen sivil muhalefetin temsil edilmesine imkan sağlamıştır. Diğer yandan II. Dünya Savaşından sonra dünya genelinde hakim olan demokratikleşme eğiliminin Türkiye'deki yansıması olmuş ve Türkiye'yi az da olsa içe kapalı bir devlet olmaktan uzaklaştırmıştır. Ayrıca çok partili hayatın ilk evrelerinde CHP ve DP arasında yaşanan gerginliklerin dar anlamıyla partiler arası çekişme olmadığı, bunların çok ötesinde modernleşme anlayışı, devlet-vatandaş ilişkisi, laiklik tanımı, siyasal örgütlenme özgürlüğü gibi hassas ve derin birçok alanda esaslı fikir ayrılığının siyasal kültürde egemen olduğu da çok partili siyasal hayatla birlikte ortaya çıkmıştır. Tek Parti iktidarının seçkinci özelliğine ve kökten modernleşme anlayışına bir tepki olarak da değerlendirilebilecek olan Demokrat Partinin yükselişi bu yönüyle dikkate değerdir. DP'nin kuruluşundan yalnızca 4 yıl sonra kazanmış olduğu başarı, CHP'ye muhalefet eden orta sınıfın sadece ekonomik liberalleşme isteğinin zaferi olarak değerlendirilirse eksik kalacaktır. Demokrat Partinin arkasındaki milli irade, siyasal liberalleşme arzusunun, köktenci modernleşme anlayışına ve halktan kopuk siyaset üreten seçkinci geleneğe muhalefetin simgesi olarak da okunmalıdır.

Bu makalede Tek Partili rejimden çok partili siyasal hayata geçiş süreci ve bu süreçte Bediüzzaman Said Nursi'nin nasıl bir siyasi çizgi izlediği irdelenecektir. Bu amaçla öncelikle Tek Parti Döneminin siyasal kültürüne temas edilecektir. Bu dönem siyasetin, ekonominin ve kültür politikalarının Tek Parti iktidarının tekelinde olduğu bir dönemdir. Bu dönemi iyice anlamadan Türkiye'nin siyasal kültürünü, çok partili hayatın siyasete ve modernleşme sürecine ne kazandırdığını

kavramak güçtür. Bu amaçla dönemin anayasası siyasi rejim ve temel haklar yönünden incelenecek, anayasal hakların pratikte ne ifade ettiği işlenmeye çalışılacaktır. Ardından Türkiye'de çok partili hayatın serbest bırakılmasına neden olan iç ve dış dinamiklere değinilecek ve Demokrat Parti'nin hangi toplumsal koşullarda doğduğuna temas edilecektir. Böylece Demokrat Parti'nin siyasal anlamda ne ifade ettiği, toplumun hangi isteklerine çözüm getirdiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından da bu süreci bizzat yaşayan Bediüzzaman'ın gerek Tek Partili dönemde, gerekse çok partili hayatta nasıl bir çizgi izlediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

A. Tek Parti İktidarı ve Dönemin Siyasal Kültürü

Türkiye'de değişim, Batının gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek amacıyla gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmektedir. Osmanlı tarihi içinde "teceddüt", "ıslahat" ve "Tanzimat" olarak adlandırılan yenileşme hareketleri Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında "muasırlaşma", "muasır medeniyet seviyesine ulaşma", Tek Parti İktidarı döneminde de "inkılap" terimleriyle ifade edilmiştir.1 Bu kavramların siyasal iktidarın değişim anlayışını, usulünü ve şiddetini yansıtma gibi bir özelliği vardır. Örneğin, Osmanlı'da ıslahat dediğimizde devletin yetersiz olduğunu düşündüğü alanlarda yapmış olduğu ideolojik özellik göstermeyen teknik ve hukuki yenilikler anlaşılır. Aynı şekilde muasırlaşma deyimiyle de teknik, rasyonel ve ilk bakışta manevi bir anlamı olmayan, ilerlemeyi ve değişmeyi, çağa ayak uydurmayı öngören hareketler anlaşılır. İnkılap deyimi ise var olan sosyal veya siyasal dokunun tamamıyla farklı bir başka doku ile yer değiştirmesini anlatır. Modernleşme sürecimizde yapılan yeniliklerin inkılap veya devrim gibi köktenci kavramlarla karşılanabilmesi, aynı zamanda da inkılap sözcüğünün siyasal iktidar tarafından bilinçli şekilde kullanılması Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonraki döneme rastlar. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasi iktidarı elinde tuttuğu bu devreye Tek Parti Dönemi adı verilmektedir. Tek Parti Dönemi yalnızca siyasal rejim değişikliği veya siyasi iktidar değişmesi gibi kısa süreli ve geçici bir süreci ifade etmez. Bu dönem iktidarın toplumsal dönüşümü bizzat yönlendirdiği, yeni bir siyasal rejimin yanında yeni bir hayat tarzının ve buna bağlı olarak yeni kimliklerin de inşa edildiği otoriter ve ideolojik bir süreçtir. Tek Parti ideolojisi iktidarda bulunduğu döneme mahsus kalmamış, Cumhuriyetten sonraki siyasal kültürümüzün de harcı olmuştur. Mete Tunçay'ın tabiriyle CHP'nin tarihi, Cumhuriyetin genel siyasal tarihinden ayrılamaz.2 Bu makalede de Tek Parti Dönemi ile kastedilen 1923 ile 1945 arasında hakim olan siyasal kültürdür.

Gerek Osmanlı Devletinde, gerekse Cumhuriyet döneminde siyasi iktidarın tabana yayılmadığı, halkla bütünleşmediği bilinen bir gerçektir. Osmanlı Devletinde söz sahipleri genellikle saray ve çevresiydi. Her ne kadar padişah yönetimde mutlak otorite sahibi olmasa da "iktidarı" sorgulama özgürlüğüne sahip olan, sivil muhalefeti temsil eden güçlü siyasi örgütler yoktu. Bu yüzden muhalefet olgusu kurumsal değildi ve sarayın kendi iç bünyesi ile ilgili bir meseleydi. Bir Osmanlı bürokratının saray içinde kalmak şartıyla padişaha karşı gelmesine mani olacak kadar baskıcı mekanizma yoktu veya şeyhülislamlık makamı padişahın tasarruflarının meşruiyetini sorgulayabiliyordu. Ancak aynı görevlilerin siyasi bir örgüt oluşturup muhalefetini halk tabanına yayması gibi bir durum söz konusu bile olamazdı. Siyasal alana hakim olan bu düzen, 19. yüzyıldan itibaren modernleşme süreci içinde ortaya çıkan muhalefet olgusuyla birlikte aşınmaya başlamıştı. Bölgesel nüfuz sahibi kişilerin padişah tarafından bir güç olarak tanındığı Sened-i İttifak (1808), belli bir süre sonra da anayasal parlamenter rejim talebini dile getiren aydınların basın yoluyla muhalefet olgusunu güçlendirmesi Osmanlı yönetim sisteminin artık eskisi gibi olmayacağının işaretiydi. 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle birlikte doğan anayasal parlamenter rejim kısa bir süre sonra askıya alınmış, 1908'de İttihat ve Terakki Partisi'nin baskıları sonucu Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş ve bir daha parlamenter düzenden dönülmemiştir. Ancak anayasal parlamenter rejimin varlığına rağmen yönetimin tabana yayılmadığı da görülmektedir. Bunun anlamı seçkinci yönetim geleneğinin Meşrutiyete rağmen varlığını sürdürdüğüdür. Bu seçkinci gelenek saltanatın kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilan edilmesine rağmen ortadan kalkmamış, adeta siyasal bir gelenekmiş gibi Cumhuriyet dönemine de intikal etmiştir.

İkinci Mahmud döneminden itibaren ıslah edilen ve fen bilimlerine açılan eğitim kurumlarında yetişen asker ve sivil bürokratların oluşturduğu yeni seçkin sınıf, aynı geleneğin bir uzantısı olarak Cumhuriyet döneminde de yönetimde etkili olmuştur. Asker ve sivil bürokratların, tüccarların oluşturduğu Tek Parti iktidarı "ilerlemenin ve çağa ayak uydurmanın" daha radikal politikalarla gerçekleşebileceğine inanmışlardır. Yalnızca rejim değişikliğinin yeterli olmayacağına inanan bu yeni seçkin sınıf, bütün toplumsal yapıyı yeni baştan inşa edecek olan inkılaplara yönelmişlerdir. Asker ve sivil bürokratların, kısmen de eşrafın oluşturduğu CHP iktidarı toplumsal dönüşümü tasarlayan, uygulayan ve koruma altına

alan politikaların tek uygulayıcısı olmuştur. Bir başka ifade ile halk iradesi yerine seçkinlerin halkı terbiye etme ve toplumu dönüştürme ideolojisi devam etmiştir. İnkılaplarla birlikte günlük hayatın sınırlarına dahil edilen modernleşme projesi sivil muhalefetin doğmasına da fırsat tanımamıştır. Cumhuriyet döneminde de muhalefet hoş karşılanmamış, zaman zaman rejim tehlikesi veya karşı devrim hareketi olarak algılanmıştır. Böylece seçkinci gelenek kendi modernleşme anlayışını tamamıyla gerçekleştirebileceği siyasal zemini oluşturmuştur. Sosyolog Ali Yaşar Sarıbay Tek Parti iktidarının seçkinci tutumunu, "Halka dayandırılmak istenen egemenlik anlayışı devlet seçkinlerinin tanımladığı kesimlere inhisar ettirilmiş, bu da siyaseti dar bir çevrenin işi haline getirmiştir"3 sözleriyle ifade etmektedir. İşte Tek Parti iktidarı bu dar seçkin çevreyi ifade etmektedir. Sina Akşin'in deyimiyle CHP, yönetenler sınıfının partisidir.4 Tek Parti iktidarı da Osmanlı siyaset geleneğinden devralınan seçkinci geleneğin bir devamıdır. Farkı radikal modernleşme siyasetini benimsemiş sınıfların proje partisi olmasındadır.

Tek Parti Döneminde siyasi iktidar Cumhuriyet Halk Partisi'nin tekelindedir.5 CHP kuruluşundan (11 Eylül 1923) 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasına kadarki süreçte egemen parti konumunda kalmıştır. Klasik anlamda bir siyasal partiden çok devrimci karakteri ağır basan CHP, ideolojik niteliğinden dolayı Türk siyasal kültürünü derinden etkilemiştir.

Kurtuluş Savaşında silahlı mücadelenin örgütlenmesini ve zaferin kazanılmasını başarıyla sağlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkasına dönüştürülmesiyle ortaya çıkan CHP, ilerleyen zamanda devlet partisi olmuş, nihayetinde de devletle ve milletle özdeşleştirilmiştir.6 CHP, 1945 yılında çok partili siyasal hayata müsaade edilmesine kadarki zaman zarfında Tek Parti olma niteliğinden iki defa sıyrılmış, iki defa sivil muhalefetle karşılaşmıştır. Bu muhalefet denemeleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924) ve güdümlü muhalefet örneği olarak bilinen Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır (1930). Her iki partinin de kısa bir süre sonra kapatılması Tek Parti Döneminde hakim olan siyasal kültürü anlamak açısından önemlidir. Bunun için kanaatimizce izlenmesi gereken en sağlıklı ve tarafsız yol anayasal düzenin ne öngördüğü, realitede neyin uygulandığına bakmaktır. Bu amaçla bu bölümde dönemin anayasası olan 1924 anayasası siyasi rejim, temel hak ve özgürlükler yönünden incelenmeye çalışılacak ardından da siyasi zeminde uygulanan fiili duruma bakılacaktır.

a. 1924 Anayasası Dönemi ve Uygulanması: Hukukilik ve Fiililik

II. TBMM'nin kabul ettiği 1924 Anayasası sonradan yapılan bazı değişikliklerle birlikte 1960'da yapılan askeri müdahaleye kadar yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı biçimi olan güçler birliği sistemi ile, bu ilkenin yumuşak biçimi olan güçler ayrılığı sistemi arasında bir sistem kurmuştur.7

1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet, 1924 anayasasında "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" (m.1) şeklinde anayasal anlamına kavuşmuştur. Bir siyasi rejim olarak Cumhuriyet 103/3. madde ile güvence altına alınmış, hatta değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği düzenlenmiştir.8

2. maddedeki "Hakimiyet bila kayd ü şart milletindir" hükmüyle rejimin demokratik ve katılımcı niteliği vurgulanmıştır. 4. maddede "Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki temsilcisi olup, milletin namına hak-ı hakimiyeti istimal eder" hükmüyle meclisin güçlendirildiği görülmektedir. 5. madde ile yasama ve yürütme yetkisi TBMM'de toplanmış, yani meclis hükümeti sistemine yaklaşılmıştır. Ancak 6. madde ile meclisin yasama yetkisini bizzat kullanacağı, yürütme yetkisinin ise meclisin kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin ettiği icra vekilleri eliyle kullanacağı düzenlenerek hükümetin öne çıkarıldığı görülmektedir. 44. maddede hükümetin kurulma usulü düzenlenmiştir. Buna göre hükümet, Cumhurbaşkanının meclis üyeleri arasından bir Başvekil seçmesi, Başvekilin de meclis üyeleri arasından vekilleri seçmesi ve Cumhurbaşkanının onayına sunmasıyla kurulacak, hükümet programının güvenoyu almasıyla da süreç tamamlanmış olacaktı. 7. madde ile hükümetin denetlenmesi yolu meclise bırakılmış, "Meclis, hükümeti her vakit murakabe ve ıskat edebilir" hükmüyle hükümetin denetlenebileceği ve düşürülebileceği şeklinde bir düzen getirilmişti.

1924 Anayasasının 8. maddesi ile yargı hakkı usul ve kanunu dairesinde ve millet namına bağımsız mahkemelere verilmiştir. Yargı organının iktidardan bağımsızlaştırıldığını gösteren bu madde, mahkemelerin bağımsızlığını ve yargıç güvencesini sağlayacak hükümler anayasada ayrıntılarıyla gösterilmediği için uygulamada eksik kalmıştır.9 Bu yüzden yargının bağımsızlığı ilkesi sıkça bürokratik baskılara maruz kalmıştır.

1924 Anayasasında temel hak ve özgürlükler “Türklerin Hukuk u Ammesi” başlığı altında düzenlenmiştir. 68. maddede temel hak ve özgürlüklerin genel sınırı çizilmiştir: “Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır. Hukuk u tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tesbit ve tayin edilir.” Söz konusu madde içeriği itibariyle doğal hukukçu, liberal karakterli ve ferdiyetçidir. Prof. Dr. Tanör bu maddenin Fransız İhtilali ilkelerinden etkilenen seçkinlerin liberal ve bireyci eğilimlerini yansıttığını ifade etmektedir.10 Ayrıca yasa önünde eşitlik, her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazlarının kaldırılması (m. 69), kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, malını kullanma, toplantı, dernek ve ortaklık kurma hak ve özgürlükleri de 70. madde ile güvence altına alınmıştır. 75. maddede felsefi düşünce, din ve mezhebinden dolayı kimsenin kınanamayacağı, yasalara aykırı olmadığı müddetçe dini ayinlerin yapılmasının serbest olduğu belirtilmiştir. Basın özgürlüğü konusunda kanunilik ilkesine uygunluk aranmış, öndenetim yasağı ise kaldırılmıştır: m. 77: “Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir.”

Görüldüğü gibi 1924 Anayasası hakların kanun dairesinde serbest olduğu şeklinde genel düzenleme getirmiş, anayasadaki hak ve özgürlüklerin yasama organına karşı da korunabileceği bir güvence sağlayamamıştır. Özgürlüğün sınırlarını yasaların çizeceğini belirtmiş, bu alanda yasa koyucu için bir “sınır” öngörmemiştir.11 Bu eksiklik ilerleyen yıllarda hukukilik ile kanuniliğin aynı olduğu kanaatinin egemen olmasına sebep olmuş, iktidar partileri çoğunluğu elde etmenin avantajını fazlasıyla kullanmışlardır.

1924 Anayasasının meclis hükümeti sistemine oldukça yakın bir düzen öngörmesi, yani meclisin millet adına egemenlik hakkını kullanmaya tam yetkili ve tek organ olması ilerleyen yıllarda meclisin anayasaya aykırı kanunlar çıkarabilmesini kolaylaştırmıştır. Bunun temel sebebi kanunları anayasaya uygunluk yönünden denetleyen bağımsız bir mahkemenin olmamasıydı. 35. madde ile meclisin kabul ettiği bir kanunun Cumhurbaşkanının uygun bulmaması halinde bir daha görüşülmek üzere meclise geri gönderilebileceği, meclisin aynen kabul etmesi halinde de Cumhurbaşkanının kanunu zorunlu olarak ilan edeceği yönünde düzenleme yapılmıştı. Dolayısıyla kanunun anayasaya aykırılığının denetlenmesinden söz edilemiyordu ve bu boşluk parti iktidarından dolayı pratikte pek bir şey de ifade etmiyordu. Yani güçlü bir meclis çoğunluğu, ülke üzerinde istediğini yapabileceği hukuki bir zemin bulabiliyordu. Meclisin toplumsal dönüşümde oynayacağı rolün anayasal alt yapısı meclisin bu güçlü karakterindeydi. Prof. Dr. Bülent Tanör milletin hakiki ve yegane temsilcisi olarak tarif edilen meclisin güçlü karakterinin ilerleyen yıllarda yapılacak olan inkılaplarda meclisin bağımsız karar almasını kolaylaştırdığını ifade etmektedir.12 Ahmet Mumcu da 1924 Anayasasının devrimci hareketleri kolaylaştıran niteliğine dikkat çekmektedir: “Meclis karar ve yasalarının derhal yerine getirileceği, reformların hukuk duvarlarına çarpmayacağı bir anayasal sistem oluşturmak, devrimci kadroların esas amacıydı. 1924 Anayasası bu esnek çerçeveyi sağlamıştır.”13

Sonuç olarak 1924 Anayasasının tam anlamıyla güçler birliği ilkesinin özelliklerine sahip olmasa da meclis hükümeti sistemine oldukça yakın bir düzen getirdiği söylenebilir. Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, 1924 Anayasasının yasama ve yürütme yetkisini mecliste toplamasını “meclis hükümeti” sistemine yakın bir sistem öngörüldüğü şeklinde yorumlamaktadır.14 Temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı, kısmen liberal ve özgürlükçü özellikler gösterdiği görülmektedir. Anayasada kanunların anayasaya uygunluk denetiminin bağımsız mahkemece denetlenmesinin düzenlenmemesi ilerleyen yıllarda anayasadan ziyade CHP programlarının ülke yönetiminde etkin olmasını, özellikle siyasal muhalefetler ortaya çıktıkça CHP’nin meclis üzerindeki egemenliğini arttırmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle anayasadaki boşluk ülke genelinde fiili otokrasinin başlamasına neden olmuştur. Bu yüzden 1924 anayasası Tek Parti iktidarının genel karakterinden bağımsız anlaşılamaz. Teori ile uygulama Tek Parti olgusundan dolayı oldukça farklılaşmıştır. Bülent Tanör hükümet partisinin meclis içindeki egemenliğini “Tek Parti olgusu 1924 Anayasasının kuvvetler birliği ilkesini tersine çevirmiş, hükümetin yasamaya üstün olduğu bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur” sözleriyle ifade etmektedir.15 Bu sebeple hukukilik (de jure) ile fiililik (de facto) arasındaki farkı anlayabilmek, dolayısıyla egemen siyasal kültürü kavrayabilmek için 1924 Anayasasının Tek Parti iktidarı tarafından nasıl uygulandığına bakmak faydalı olacaktır.

1924 anayasasının demokrasi ve özgürlük karşıtı olduğunu söylemek mümkün değildir. Genç cumhuriyetin parlamenter yapı oluşturması, parlamenterlerin farklı siyasi çizgiden gelen kimseler olması, dolayısıyla meclis içi muhalefetin güçlü

bir olgu olarak ortaya çıkması demokratikleşmeye engel olabilecek yapının olmadığının, meclisin tek tip parlamenterlerden oluşmadığının işareti olarak görülebilir. Özellikle anayasanın 1. maddesinde devlet şeklinin cumhuriyet olarak düzenlenmesi, 2. maddedeki milli hakimiyet ilkeleri anayasanın demokratik cumhuriyetçi niteliğini yansıtmaktadır. Ancak uygulamada bu prensipten sapmalar olduğu, kanunla kısıtlanabilecek temel hak ve özgürlüklerde demokratik cumhuriyet ruhu yerine kanunilik ilkesinin egemen olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle yeni bir düzen getiren kanunların usulüne uygun olarak kabul edilmesine bakılmış, kanunların içeriğinin cumhuriyet ve demokrasi prensiplerine uyup uymadığına itibar edilmemiştir. Ayrıca TBMM'de çoğunluğu elde edenlerin "milli egemenlik" kavramını kendi partilerinin sayısal çoğunluğu ile özdeş tutmaları, kendi partilerine muhalif bir siyasi grubun faaliyetlerini ulusun iradesine yönelmiş bir tehdit olarak görmeleri/göstermeleri gibi tutumlar demokrasinin yerleşmesini ve sağlamlaşmasını engellemiştir. Sonraki yıllarda Tek Parti iktidarı hakkında yapılan hukuki incelemelerde bu durum Tek Partinin vesayet partisi özelliğine bağlanmış olsa da ortada farklılıklara müsamaha göstermeyen otokratik bir rejimin varlığı söz konusudur. Bu olgu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası örnekleriyle birlikte daha iyi anlaşılabilir.

1924 Anayasanın yürürlükte olduğu dönemde ilk örgütlenmiş muhalefet örneği TCF olmuştur. TCF'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de iki partili bir siyasal düzen ortaya çıkmıştır. CHP'den istifa eden milletvekilleri tarafından 17 Kasım 1924 yılında kurulan TCF, iktidar partisi tarafından İttihat ve Terakki hareketinin canlandırılması olarak nitelendirilmiş, kurulmasından itibaren sert şekilde eleştirilmiştir.16 Kurulmasından kısa bir süre sonra Anadolu'da örgütlenmeye başlayan TCF yerel örgütlenme ile birlikte değişik kesimlerden birçok kişiyi bünyesine katmıştı. TCF'nin kurulmasından çok kısa bir süre sonra partinin kaderini de etkileyecek olan Şeyh Said isyanı başladı. İsyanın başlamasından sonra meclisteki CHP'liler TCF'li parlamentere yüklenerek TCF'nin isyanla ilgisi olduğunu ileri sürmüşlerdi.17

Şubat 1925 yılında başlayan Şeyh Said isyanından sonra Takrir-i Sükun Kanunu kabul edilmiştir. Mete Tunçay'a göre CHP'nin Şeyh Sait isyanını ulusal-ayrılmacı yerine dinsel-karşı devrimci nitelikte görmesi Türkiye'nin siyasal yaşamını altüst edecek olaylara neden olmuştur. Böylece hükümet ülke çapında uygulanan genel bastırma politikasına meşruiyet kazandırmıştır.18 Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra CHP iktidarını eleştiren bazı yayın organları İstiklal Mahkemeleri kararıyla kapatılmıştır. Daha sonra muhalefet partisi olan TCF programında yer alan "efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkar" ilkesi irtica kışkırtıcılığı olarak yorumlanmış 3 Haziran 1925'te de Bakanlar Kurulunun Takrir-i Sükun Kanununa dayanarak aldığı karar sonucunda TCF'nin her türlü siyasi faaliyetine son verilmiştir. Şevket Süreyya Aydemir TCF'lilerin isyanla uzaktan veya yakından ilgisini gösteren hiçbir ilişkinin tespit edilemediğini, ancak parti programındaki "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır" maddesinin CHP'liler tarafından irtica kışkırtıcılığı olarak yorumlanmasının partinin kapatılmasında etkili olduğuna dikkat çekmektedir.19

Takrir-i Sükun Kanunu ile ülke genelinde Tek Parti otoritesi artmış, bu durum inkılapların muhalefetsiz yapılabileceği uygun siyasi zemini de ortaya çıkarmıştı. Toktamış Ateş'e göre bu köklü reformlar Takrir-i Sükun ile sağlanan otoriter rejim sayesinde yapılabilmiştir.20 Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'ya göre Takrir-i Sükun Kanununa dayanılarak kapatılan TCK'den sonra Türkiye'de otokratik rejim "fiilen" başlamıştır.21 Bülent Tanör, Takrir-i Sükun Kanununun işlevsel ve ileriye dönük özelliğine dikkat çekmiş, Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte isyanı başlatanların cezalandırılmasının yanında İstanbul basınında iktidara karşı gelenlerin faaliyetlerinin yasaklanması ve TCF'nin kapatılması gibi hedeflerin de yerine getirildiğini ifade etmiştir.22

Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte iktidar partisi kendi ideolojisini topluma rahatlıkla benimsetebileceği yumuşak bir siyasi zemine kavuşmuştur. Bundan sonraki süreçte geleneksel modernleşme sürecinden radikal kopuşlar başlamış, iktidar partisi günlük hayatın en mahrem alanlarında bile etkisi hissedilecek olan inkılap kanunlarını uygulamaya geçirmiştir. Ahmet İnsel, Kemalist modernleşmenin Osmanlı modernleşme geleneğinin bir devamı olmakla birlikte, daha radikal, bütüncül ve otoriter özellik gösterdiğini şöyle ifade etmektedir: "Kemalizm, hem Osmanlı Devleti'nin son döneminin medeniyetçi reformculuğunun bir devamcısıdır, hem de önemli bir kopuşun simgesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, diğer rakip reformist yaklaşımlardan çok daha radikal bir dikey müdahale taraftarıdır. Bu müdahalede, muasır medeniyet seviyesini yakalamak, bunun için her şeyden önce medeni görünmek önemli ve gerçekten inanılan bir saiktir. Toplumun yaşam tarzını, dış görünümünü, dilini, alfabesini, dinlediği müziği değiştirmeye yönelik bu dikey müdahaleye ilaveten, dinin bütünüyle devlet denetimine alınarak dini kurumların özerkliğine son verilmesi ve adı konmamış bir 'milli din'

yaratılması ideali, Kemalizm'i jakoben gelenekle yakınlaştırır."23

İnkılaplardan en fazla etkilenen değer İslam dini olmuştur. İslam dininin geleneksel Osmanlı düzeni ile özdeşleştirilmesi, geçmişe ait bütün olumsuzlukların dine mal edilmesi, modern Türkiye'nin bile halen çözemediği derin bir toplumsal-siyasal problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Tek Parti iktidarı geçmişi çağrıştıran kurum ve değerleri ortadan kaldırırken ve geri kalmışlık Osmanlılığa bağlanırken, üst değer ve üst kimlik öğesi olan ve tamamıyla bağımsız bir değerler bütünü olan din de Osmanlılılık içinde eritilmiştir. Böylece İslam ve Osmanlılılık aynı imiş gibi bir düşünce yerleşmiş, din inanılmaz bir kolaylıkla Osmanlının başarısızlığının nedeni gibi gösterilmiştir. Tek Parti iktidarı da tasarladığı yeni toplumsal kimliği ve devlet kurumlarını Osmanlılıktan uzaklaştırma iddiasını taşımış ancak dinin toplum üzerindeki değerlerinden uzaklaşmanın da öncülüğünü yapmıştır. Cumhuriyetten sonra resmi ideolojinin tasarladığı yeni Türk kimliğinin öteki imgesi "eski Türkiye, yani Osmanlı"dır. Bu öteki imgesi de dini dünya görüşünün çevrelediği eski medeniyeti ifade etmektedir.24 Ayşe Kadıoğlu, Cumhuriyetin ilk yıllarında geçmişten kopma arzusunun iyice netleşmesini ve geçmişten duyulan kompleksi "Cumhuriyet dönemi aydınları yerel bir oryantalist tavır ile kendi benliklerinden kopmaya, kendilerini sevmemeye ve özellikle de Müslüman kültürden pek hazzetmeyen bir tavır takınmaya başlamışlardır"25 şeklinde ifade ederek, dinin modernleşme sürecinde nasıl ve niçin ihmal edildiğine ve ortaya çıkan yeni aydın tipine de ışık tutmaktadır. Cumhuriyet aydının en büyük handikaplarından birisi Osmanlı'nın kültürünü, siyasi ve ekonomik başarısızlığını "İslam" ile aynı kategoride değerlendirmesi ve İslam'dan uzaklaşmanın öncülüğünü yapmasıdır.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun uygulanması için kurulan İstiklal Mahkemelerinin yurt genelinde muhalefetin ortadan kalkmasına neden olması, toplumsal tepkilerin önünün kesilmesine de neden olmuştur. Prof. Dr. Kemal Karpat, Takrir-i Sükun döneminin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabileceğini ifade etmektedir. Bu kanunun uygulanmasıyla birlikte nüfuzunu memleketin her köşesine yaymış, teşkilatlı muhalefeti ortadan kaldırmış olan hükümet bundan böyle bütün kuvveti elinde tutarak iş görebilecek duruma gelmiştir.26 Taner Timur da Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte iktidarın sosyal tabanının belli olduğunu söylemektedir.27 Tek Parti iktidarı bundan sonraki süreçte sivil muhalefetin susturulmasının da etkisiyle toplumsal yapıyı dönüştürecek olan inkılap kanunlarını uygulamaya başlamıştır. Kılık kıyafet devrimi, hukuk reformları, Latin Alfabesinin kabul edilmesi gibi inkılaplar Takrir-i Sükundan sonraki dönemde yapılmıştır. Bu inkılaplar yeni Türkiye'nin Avrupai (!) yüzü olmuştur. İnkılapları Avrupalılaşma ile ilişkilendiren Cemil Meriç'e göre "Avrupalılaşmanın gerçek zaferi Kemalist inkılaplarla yaşıttır. On yıl içinde yaşayış şartları bakımından komşusu Bulgarlar gibi baştan aşağı Avrupalılaşmış yeni bir Türkiye doğmuştur."28 Kanunlarla birlikte yaptırım gücüne kavuşan inkılapların kanunilik ilkesine uygunluk içinde yapıldığı görülmektedir. Ancak bu hukukilik meclis hakimiyetini elinde bulunduran Tek Parti iktidarının ilgili inkılap için kanun çıkarmasından ibarettir. Bülent Tanör bu süreci "İnkılaplar muhalefetsiz ve otoriter siyasal rejim koşullarında ama hukuki kurum ve usuller büyük çapta gözetilerek yasallaştırılmıştır"29 şeklinde özetlemektedir. Kısaca belirtilmek gerekirse, Takrir-i Sükunun siyasal muhalefetin ve toplumsal tepkinin önünü kesmesi inkılapların uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum CHP'nin siyasi iktidarını daha da güçlendirmesine, dolayısıyla Tek Parti olma özelliğini sağlamlaştırmasına, uzun vadede de CHP ideolojisinin devlet politikası ile özdeşleşmesine neden olmuştur.

Türkiye'de Takrir-i Sükun Kanunu'nun uygulanmasından sonra hukuki anlamda siyasal örgütlenme konusunda herhangi bir yasak söz konusu olmamasına rağmen, uzun süre yasal siyasi örgütlenmenin yapılamadığı, siyasi örgütlenme özgürlüğünün fiiliyatta bir şey ifade etmediği görülmektedir. Oysa söz konusu özgürlük derneklerin ve siyasi partilerin kuruluşunda "serbestlik ilkesi"ni getiren ve 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun ile sağlanmıştı. Bu serbestlik ilkesi 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile "müsaade sistemi"nin getirilmesine kadar devam etmiştir. Cemiyetler Kanunu (1938) ile birlikte getirilen "müsaade sistemi" ile ülke genelinde siyasi parti kurmak iktidarın müsaadesine tabi kılınmıştır. Yani çok partili siyasal hayatın vücut bulabilmesi iktidar partisinin müsaadesine bırakılmıştır.

Takrir-i Sükunla birlikte sindirilen ve uzun süre sessizliğe gömülen muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte tekrar ortaya çıkmıştır. 1930 yılında bizzat Atatürk'ün yönlendirmesiyle Ali Fethi Okyar'ın öncülüğünde kurulan SCF genel itibariyle liberal ekonomi taraftarı olan CHP'li milletvekillerinden, CHP kararlarına karşı çıkan yerel eşraftan ve demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun oluşumunu özleyen aydınlardan oluşmaktaydı.30

SCF'nin kuruluşu önceden gizli olarak tasarlanmış, ama halka gerçek bir muhalefet partisi gibi gösterilmişti.31 Bu yüzden SCF genellikle "güdümlü muhalefet partisi" olarak adlandırılmaktadır.

Bünyesinde CHP'li milletvekilleri de taşımasına rağmen CHP'lilerin sert eleştirilerinden ve ithamlarından kurtulamayan SCF kısa süre içinde hiç de küçümsenemeyecek bir toplumsal taban oluşturmayı başarmıştır. Yoksulluk ve ağır bürokratik baskıdan bunalan insanların SCF'ye olan teveccühü 1930 yılının Ekim ayında yapılan belediye seçimlerinde meyve vermiştir. Bazı yörelerde SCF adaylarının seçimi kazanması CHP'lileri endişelendirmiştir. SCF'nin başarıları karşısında gerek mecliste gerek basında SCF'liler aleyhine eleştirilerin ve ithamların dozu artmaya başlamış, zaman zaman iftiralara kadar uzanmıştır. Tabiri caizse CHP'li bürokratlar, milletvekilleri ve gazeteciler belden aşağı vurma siyasetini tercih etmişler, siyasetin gerginleşmesine neden olmuşlardır. SCF'nin gelmiş olduğu nokta CHP'liler tarafından yalnızca kendi parti iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak değil, doğrudan doğruya rejime yönelik bir tehlike olarak yorumlanmıştır. Bu algılama SCF ve taraftarlarının resmi ağızlarca "mürteci", "serseri", "saltanatçı", "rejim düşmanı", "vatan haini" gibi kavramlarla tanımlanmasına neden olmuştur.32 Basının da SCF aleyhine tavır almasıyla birlikte SCF rejim muhalifi bir parti konumuna düşmüş ve kendi kendini feshetmek zorunda kalmıştır.

SCF bizzat CHP iktidarının izniyle kurulduğu, yani "güdümlü muhalefet" niteliğine sahip olduğu için gerçek anlamda bir muhalefet hareketi olarak kabul edilemez. Her ne kadar yurt genelinde büyük bir coşku ile desteklenip sosyal tabanını oluşturmayı başarmış da olsa partinin kaderinin iktidarın ağzından çıkan cümlelere bağlı olması, muhalefet olgusunun anayasal güvence altında olmadığını, partinin geçici ve işlevsel nitelik taşıdığını göstermektedir. SCF, iktidarın siyasal nabzı tutmasını ve muhalefeti kontrol altına almasını sağlamıştır. Bu yönüyle Tek Parti iktidarının rakiplerini ortaya çıkarmış, yani iktidar lehine işlevsel bir rol oynamıştır. SCF'nin önde gelenlerinden birisi olan Ahmet Ağaoğlu'nun partinin kapatılmasından sonra yaptığı şu değerlendirme siyasal konjonktür hakkında aydınlatıcıdır: "Ondan evvel (SCF'nin kapatılmasından önce) gerek Mecliste ve gerek Fırkanın içinde ve dışında az çok söz söylemek, yazı yazmak ve kontrol yapmak imkanı vardı. Şimdi bunlar da kalktı."33 SCF'nin kendi kendini feshetmesi üzerine CHP yeniden 1925'te kazandığı Tek Parti kimliğine dönüşmüş ve bu niteliğini çok partili hayatın serbest bırakıldığı 1945 ortalarına kadar sürdürmüştür.34

SCF'nin kapatılmasından sonra CHP'nin parti-devlet bütünleşmesini sağlamaya yönelik politika takip ettiği, parti ilkelerinin giderek devlet ilkeleri haline geldiği görülmektedir. Bu dönemden sonra CHP artık başka bir siyasal örgütlenmenin vücut bulmasına müsaade etmemiştir. Kendisinden farklı düşünen veya kendisine alternatif olabileceğini düşündüğü dernekleri, CHP politikalarını eleştiren basın-yayın organlarını ve CHP çatısı dışında faaliyet gösteren sivil örgütleri kapatma yoluna gitmiştir. Mahmut Goloğlu'nun deyimiyle, çok örgütlü sosyal düzen anlayışının yerine Tek Partiye bağlı, tek örgütlü sosyal düzen anlayışının getirilmesi yoluna gidilmiştir.35

Bu amaçla kapatılan derneklerden birisi olan Türk Ocakları için Yunus Nadi'nin yapmış olduğu yorumda CHP'nin çok seslilik yerine türdeşleştirme politikasını benimsediğini ve bunun CHP'nin ulusçuluk anlayışının bir uzantısı olduğunu görmek mümkündür. Yunus Nadi söz konusu Vakit Gazetesinde 13 Nisan 1931 tarihinde "Fesih mi, İlhak mı" isimli makalesinde Türklerin ulusal bir toplum olduklarını, bu yüzden vatandaşların ayrı ayrı kuruluşlarda toplanmalarının ulusal bütünlük kavramına aykırı olduğunu vurgulamaktadır.36 Bu yorumuyla ulusallığı yalnızca CHP'nin tekeline vermekte, CHP dışında herhangi bir düşüncenin veya hareketin ulusallığa aykırı olduğunu düşünmektedir.

3. Dönem TBMM seçimlerine CHP'nin Tek Parti olarak katılması ve milletvekili adaylarının CHP yöneticileri tarafından seçilmesi iktidar partisine muhalefet edebilecek kişilerin meclis dışında kalmasına neden olan önemli olaylardan birisidir. Bu seçimlerle birlikte eski SCF'liler meclis dışında kalmıştır. Böylelikle yeni meclisteki bütün milletvekilleri siyasal iktidarın eğilimlerini taşıyan kimselerden oluşmuştur.37

Bu dönemde basın-yayın organlarına getirilen kısıtlamaların, gazeteciler aleyhine verilen tevkif ve para cezalarının da Tek Parti iktidarı ile doğrudan alakalı olduğu görülmektedir. Bu dönemde hükümet aleyhine yazan birçok gazeteci ya tevkif edilmiş ya da para cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu (Basın Yasası) ile "hükümet politikaları aleyhine yayın yapıldığında hükümet kararıyla gazetenin kapatılabileceği" şeklinde sübjektif hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Çetin Yetkin basın hürriyetine yönelik bu düzenlemelerden sonra tüm basının CHP'nin sözcüsü durumuna getirildiğini ifade etmektedir.38

1930'ların ortalarına doğru Tek Parti iktidarının ülke üzerindeki egemenliği CHP tüzüklerine de yansıtılmış, hükümetle partinin ayrılmaz parçalar olduğunu düzenleyen madde ilan edilmiştir: "Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır."39 İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 günlü genelgesiyle İçişleri Bakanı parti genel sekreteri, illerin valileri de parti il başkanı yapılmıştır.40 Böylelikle parti ve devlet iç içe geçmiş, siyasi iktidar aynı şeyi ifade eden parti-devletinin tekeline tabi kılınmıştır. 13 Şubat 1937 tarihinde CHP ilkelerinin (6 Ok) anayasaya girmesiyle birlikte de parti-devlet bütünleşmesi en yüksek seviyeye çıkarılmıştır.

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra "Milli Şef Dönemi" (1938-1945) olarak adlandırılan süreç başlamıştır. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ve CHP genel başkanlığı görevini yürüttüğü bu dönemin ilk yıllarında siyasette değişen pek bir şey olduğu söylenemez. CHP çatısı dışında politika üretebilmek, muhalefette bulunmak yine mümkün olmamıştır. 26 Aralık 1938 tarihinde gerçekleştirilen CHP tüzük değişikliğiyle "partinin değişmez Genel Başkanı" ilan edilen İsmet İnönü siyasette doğrudan etkili bir role sahipti. İsmet İnönü'nün Milli Şef olduğu bu dönemde Türkiye'nin siyasi durumunu CHP'nin şu sloganı özetlemekteydi: "Tek Parti, tek millet, tek lider."

Milli Şef döneminde siyasal kültürün "şefe itaat etme, şefin göstermiş olduğu yoldan ilerleme" gibi antidemokratik ilkeler tarafından kuşatılmıştır. Bu dönemde CHP propagandalarıyla "Milli Şef"e itaat etmenin bir vatandaşlık borcu olarak sunulduğu, ilerlemenin ve ulusal bütünlüğün tek şartının şefin göstermiş olduğu yolda ilerlemek olduğu, milli şefin bütün ulusu temsil eden insanüstü bir karakter taşıdığı vurgulanmak istenmiştir. Bu siyasetin yine CHP'nin tekelinde olduğunu, siyasi iktidarın ise Milli Şef'in kutsallaştırılmış karakterinde toplandığını göstermektedir. Halktan talep edilen Milli Şef'e kayıtsız ve şartsız teslim olunmasıdır. Muhalefet rejim düşmanlarının, zararlı insanların işidir, milli şef olduktan sonra özgürlüğe ve demokrasiye ne lüzum vardır.

Ülkü dergisinde "Dünden Bugüne" isimli makalede Milli Şefin kutsallaştırıldığını, milleti tek başına temsil etme ve iktidarı elinde bulundurma hakkının meşrulaştırıldığını görmek mümkündür: "Milli Şef demek, milli hayatımızın uyanık başı demektir. O, maddi ve manevi cepheleriyle milli hayatı bir bütün olarak yalnız temsil etmez, güder, peşinden sürükler…"41 Aynı şekilde "Milli Şef İnönü'nün emrinde olmak gerekir, çünkü İnönü'nün emrinde olmak demek, Türk ulusunun emrinde olmak demektir",42 "Milli Şef ulusun babasıdır",43 "O bir mürebbidir, onun gerçek özelliği budur, tüm çabası ulusu yetiştirmek içindir."44

Dönemin karakteristik özelliğini ve iktidarın İsmet İnönü'nün kutsallaştırılmış şahsında nasıl toplandığını Metin Toker'in şu gözlemlerinde görmek mümkündür: "Meclis, hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu… Milli Şefin mahzurlu saydığı her şey Türkiye'de yasaktır… Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu… Başka emirlerde ise Milli Şef ile hatta Milli Şefin ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu mutlak hakim İsmet İnönü'nün kudretini (!) dosta düşmana gösterecekti…"45 Milli Şeflik dönemini siyasal rejimler ve özgürlükler açısından değerlendiren Çetin Yetkin, Milli Şef kavramının faşist ve nasyonal sosyalist kurumlardan esinlenerek ortaya atıldığını, lider tipi olarak Milli Şefliğin totaliter-diktatör tiplerle ortak noktalara sahip olduğunu vurgulamaktadır.46 Ayrıca Milli Şef göreve getirilişi, görevde kalışı ve uygulama açısından da anti-demokratik bir olgudur.

B. Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayat

Milli Şeflik rejimi II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte ortaya çıkan yeni uluslararası dengelere kayıtsız kalamamış, ülke içi muhalefetin uluslararası gelişmelerden -özellikle İkinci Dünya Savaşını demokrasi cephesinin kazanması ve Birleşmiş Milletler Antlaşmasının TBMM tarafından onaylanmasından- cesaret alarak etkili muhalefet yapmasıyla birlikte çözülme sürecine girmiştir. Ayrıca Türkiye'nin siyasi ve ekonomik problemlerle iç içe olan toplumsal yapısı da zaten uzun yıllardan beri Tek Parti iktidarının yıpranmasına neden olmakta, dolayısıyla alternatif bir siyasi partinin varlığını gerektirmekteydi. Türkiye'de çok partili hayatın serbest bırakılmasına neden olan koşulları anlayabilmek için iç ve dış politikadaki gelişmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

II. Dünya Savaşının ilk yıllarında tarafsız bir politika takip ederek savaşa girmeme konusunda başarılı olan Türkiye'nin, savaşın sonlarına doğru Batı ittifakının bir parçası olabilme ümidiyle hareket ettiği, dış politikasının temeline "Batı ittifakına üye olma" stratejisini yerleştirdiği görülmektedir. Dış politikadaki bu dönüşüm savaş sonrasında ortaya çıkan

“Sovyet Tehdidi” karşısında Batılı ülkelerle özellikle ABD ile sıkı dostluk ilişkileri kurmayı da beraberinde getirmiştir. Bu ilişkiler Türkiye’nin yalnızca dış politikasını değil, iç politikasını ve siyasal yapısını da önemli oranda etkilemiştir. Tek Parti yönetiminin aşınması, sivil muhalefetin örgütlenmeye başlaması ve nihayet çok partili siyasal hayatın serbest bırakılması bu etkileşimin ürünüdür. Kemal Karpat, savaş sonrası Tek Parti rejiminin zor duruma düşmesini şu sözlerle ifade etmektedir: “İtalya ve Almanya’da iktidarı elinde bulunduran tek-parti yönetimlerinin son bulması, Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere üye olması ve Batılı devletlere yakınlaşması, Türkiye’de Tek Partili rejimin temellerini sarsan gelişmelerdendi.”47 Burada Batı ittifakına üye olma çabasının demokratikleşmenin tek öncüsü olduğu şeklinde bir düşüncenin yanlış olduğuna değinmek gerekmektedir. Her ne kadar büyük savaştan sonra Türkiye’nin Batı ile olan ilişkileri -özellikle ABD ile olan ilişkileri- Türkiye’yi siyasi ve ekonomik yönden yeni bir mecraya yönlendirmiş olsa da Türkiye’nin kendi iç dinamikleri de İkinci Dünya Savaşından sonra canlanmış, Tek Parti iktidarı ciddi şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle ABD ve Birleşmiş Milletler ile olan ilişkileri siyasi rejimi de etkilemiştir. Bu dönemde ABD’nin Sovyetler Birliği’nin yayılmasını önlemeye yönelik bir politika takip etmiş, bu maksatla dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkelerle siyasi, ekonomik ve askeri içerikli ittifaklar kurmuştur. ABD bu politikası ile dünya barışını korumayı amaçlıyor görünmesine rağmen bu siyasetin uzun vadede ABD’nin uluslararası çıkarını korumaya yönelik adımlara dönüştüğü görülmektedir.48 Sovyetler Birliği’nin genişlemesini önlemek amacıyla başka ülkeleri güçlendirmiş, ama kendi politikasının dışına çıkılmasına müsaade etmemiştir. ABD’nin Türkiye’nin demokratikleşmesinde oynadığı rol de bu politikası ile doğrudan ilgilidir. Siyasi iktidarın güçlü ve istikrarlı olduğu bir Türkiye, Sovyet yayılmacılığı karşısında daha sağlam durabilecek, bölgesel barışta daha etkin rol oynayabilecektir. Yoksa hiç yoktan bir demokrasi icat edilmiş değildir. Türkiye’nin o dönemdeki toplumsal yapısına baktığımız zaman CHP’ye muhalif bir siyasi partinin ortaya çıkmasını gerektiren birçok nedenin olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Özellikle büyük savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri ve CHP’nin kolluk kuvvetleri vasıtasıyla iktidarını meşrulaştırabilme çabası muhalefetin hangi ortamda doğduğunu göstermesi bakımından önemlidir: Bu dönemde savaş sürecinde alınan zorunlu ekonomik tedbirlerin sermaye birikimini belli ellerde toplanmasını netice verdiği görülmektedir. Ayrıca savaşın bazı mallarda yarattığı arz daralması sonucu karaborsacılık başlamış, böylece ticaretle uğraşanların eline büyük paralar geçmiştir. Ekonomiyi denetleyebilmek amacıyla çıkarılan Milli Korunma Kanunu’nun sadece sanayi ve ticaret burjuvazisinden yana yorumlanarak uygulanması bu kesimlerin ellerindeki fonların büyüme hızını arttırmıştır. Bu durum savaş ekonomisinin kendi zenginlerini ortaya çıkarmasına neden olurken işçi, küçük üretici, küçük esnaf ve memurların iyice yoksullaşmasına da neden olmuştur. Yoksulluk hızla şekilde yayılırken hükümetin kolluk kuvvetleri ile baskısı devam etmiş, savaş döneminin hassasiyetinden de istifade edilerek hürriyetler kısıtlanmıştır. Tevfik Çavdar jandarma zulmünün o dönemin adeta “alamet-i farikası” olduğunu ifade etmektedir.49 Ayrıca halk yaklaşık 20 yıldan beri Tek Parti iktidarının kökten reformlarıyla muhatap olmaktadır. Özellikle kültürel alanda uygulanan politikalar iktidarla mahrem alanı bile karşı karşıya getirmiştir. Buna bürokratların baskısı, seçkinci yönetim geleneği gibi etkenler de katılmıştır. Bu toplumsal şartlar CHP’nin karşısına çıkma cesareti gösterecek örgütlü sivil muhalefetin doğmasını fazla geciktirmeyecektir. Netice itibariyle Türkiye’de Tek Parti iktidarının sona ermesi yalnızca Batı ittifakına üye olabilmenin zorunlu bir sonucu olarak değerlendirilmemelidir. Bu meselenin yalnızca dış politik dayatma sonucu olduğu anlamına gelir ki, bu Türk toplumunun demokratikleşme ihtiyacını ve iradesini görmezden gelme olur. Oysa uzun yıllardan beri CHP baskısı altında yaşayan insanların “Yeter, Söz Milletindir” sloganıyla ortaya çıkacak olan Demokrat Parti’yi desteklemesi ve kısa sürede iktidara taşıması toplumun demokratikleşme eğiliminin ve iktidara katılabilme arzusunun da bir neticesidir. DP’nin kısa sürede kazandığı olağanüstü başarıdaki temel unsur bizce CHP’yi iktidardan indirmeyi tercih eden “milli irade”dir.

Cumhuriyet tarihinde TCF ve SCF gibi başarısız demokrasi deneyimlerinden sonra ilk defa toplumsal bir taban oluşturarak siyasi iktidarı CHP’den devralan DP, CHP içinden çıkan muhalefet grubunun öncülüğünde kurulmuştur. Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün öncülüğünü yaptığı bu muhalefet grubunun 7.6.1945 tarihinde CHP Meclis Grup Başkanlığına sunmuş olduğu önerge ile CHP iktidarının temel hak ve özgürlükler üzerindeki baskısının sona erdirilmesi, parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi ve Türkiye’nin anayasanın ruhuna ve Batılı ülkelerin demokrasi modellerine uygun şekilde yeniden yapılanması gerektiği öne sürmüşlerdi.50 Ancak CHP grubu bu önergeyi, önerge sahibi 4 milletvekili dışında oy birliği ile reddetti. Önergenin reddedilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesinde oldukça sert üsluplu yazılar yazmaya başladılar. Bu yazılardan dolayı Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945 tarihinde parti disiplinini bozdukları gerekçesiyle partiden ihraç edildiler. Refik Koraltan’ın da arkadaşlarını desteklemesi O’nun parti ile olan ilişkisinin kesilmesine neden oldu. Celal Bayar da önce milletvekilliğinden,

sonra da partiden istifa etti. Böylece DP'nin kurucusu olacak olan bu milletvekilleri CHP ile olan ilişkilerini bitirmiş oluyorlardı. 7 Ocak 1946 tarihinde de bu 4 milletvekili öncülüğünde DP kuruldu.

DP kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra 63 ilin ancak 16'sının il merkezinde örgütlenmeyi başarmıştı. DP'nin kurulması ilk anda tereddütle karşılanmıştı. Birçok kimse 1930'daki SCF tecrübesinden dolayı DP'yi de gerçek bir muhalefet partisi olarak görmüyordu. Nitekim Celal Bayar da DP'nin kurulduğu günde yapmış olduğu bir açıklamada "DP'nin muvazaa partisi olmadığını" ifade etme ihtiyacı hissetmişti.51 Bu Türkiye'deki Tek Parti iktidarının egemenliğinin ve CHP dışında siyaset yapabilmenin imkansızlığının net bir ifadesidir.

CHP, DP'nin ilk günlerinde dostluk ve hoşgörü çizgisinde bir politika takip etmiştir. Bunda DP'nin yurt genelinde çok fazla örgütlenmemiş olması ve CHP iktidarı için fazla bir tehlike hissettirmiyor olması önemli rol oynamıştı. Gerek CHP'li parlamenterlerin söylemlerinde, gerekse basında DP'yi CHP ile özdeşleştiren, her iki partinin aynı değerleri benimsemiş parti oldukları vurgulayan beyanlara rastlanılmaktaydı. Böylece DP'nin CHP'ye esaslı bir muhalefet yapması engellenmek isteniyor, dolayısıyla DP'ye göstermelik bir rol biçiliyordu. Akşam gazetesinde 9 Ocak 1946 tarihinde neşredilen "Demokrat Partiye Hoşgeldin Deriz" başlıklı makalede Halk Partisi'nin 6 Okunun DP tarafından da benimsendiği, DP'nin CHP'ye aykırı bir sosyal ve politik mezhep gütmeden, tatbikatta bir kontrol vazifesi görmek gibi bir milli kaygı ile doğduğu ileri sürülüyordu.52 Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu da DP'nin sosyal tabanını kendi politik görüşlerine şekillendiriyor, dolayısıyla CHP politikası dışında bir muhalefete kolay kolay izin verilmeyeceğini ima ediyordu. Saraçoğlu DP'nin "irtica"ya karşı CHP ile aynı safta yer almalarının tabii olduğunu vurguluyor ve DP ile dış politikada ortak hareket etmeyi umduklarını ifade ediyordu.53 Şüphesiz yaklaşık olarak yirmi yıl boyunca iktidarı elinde bulunduran CHP'nin muhalefeti birden bire içine sindirmesi kolay değildi. Bu yüzden basın ve CHP'li parlamenterler DP'yi CHP çizgisine yakınlaştırmaya gayret ediyorlardı. CHP'li parlamenterler de demokrasi karşıtı bir imaja bulaşmamak için DP'lilere hoşgörü ile yaklaşıyorlardı. Bu hoşgörü politikası DP'nin halk desteği kazanmaya başlamasıyla birlikte yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. İlk anda demokratik bir ortamın varlığından rahatsız olmadığını ispatlamaya çalışıyormuş gibi bir izlenim veren CHP, halkın DP'ye olan teveccühünden sonra hoşgörü politikasından vazgeçmiştir.

DP, örgütlenme ve sosyal taban oluşturma yönünden durgun geçen ilk üç ayından sonra yurt genelinde hızlı şekilde örgütlenmeye başlamıştır. Kasaba ve köylerde vatandaşlar bir araya gelip, DP şubelerini açmaya başlamışlardı. Kemal Karpat, kısa sürede halk desteği ile örgütlenmenin halkın DP'nin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamasından kaynaklandığını ifade etmektedir.54 Böylece muhalefet sanal olmayan bir zeminde gelişmeye başlamış, DP de gerçek anlamda bir siyasal parti niteliğine kavuşmuştu. DP'nin hızlı şekilde güçlenmesinden endişe eden CHP, DP'nin örgütlenmeyi tam anlamıyla gerçekleştirememesinden ve meclis egemenliğini elinde bulundurmasından faydalanarak tek dereceli seçim yasasını ve genel seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılmasını kabul etmiştir.55 Böylece şok bir genel seçimle DP'yi meclisten uzak tutmayı hedeflemiştir.

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçim DP'nin katıldığı ilk sınavdır. DP'nin merkez karar organları başlangıçta CHP'lilerin genel seçimleri erkene almasından dolayı seçimleri boykot etme taraftarı görünmüştür. Ancak partinin taşra örgütlerinin seçime girilmesi yönünde baskı kurması, mecliste temsil edilmeme korkusu ve hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı yönünde güvence vermesiyle seçimlere katılma kararı almıştır. Birçok tartışmalara konu olan bu seçimler sonucunda CHP 395, DP 64 milletvekili kazanmıştı. 6 da bağımsız milletvekili meclise girmeyi başarmıştı. Seçim sonuçları DP cephesi tarafından gerçeği yansıtmadığı, hükümetin ağır baskısı altında gerçekleştiği için milli iradeden uzak olduğu şeklinde değerlendirildi. Celal Bayar, seçim sonucunda seçimlere fesat karıştırıldığını, milli iradeyi yansıtmayan bir sonucun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bayar, hükümeti sahte evrak basmak ve oy pusulalarında tahrifat yapmakla suçlamış, halkın baskıya uğradığını ileri sürmüştür.56 Seçimden sonra DP taraftarları birçok yerde gösteri düzenleyerek durumu protesto etmişlerdir. CHP seçim sonuçlarını eleştiren gazetelere savaş açmış, İstanbul merkezli gazeteler İsmet İnönü'nün emriyle susturulmuştur.57 Bütün tartışmalar bir yana, seçim sonucunda DP 64 milletvekili ile meclise girmeyi başarmıştı. Böylece meclis sandalye sayısının yaklaşık olarak % 15'ine sahip olarak daha etkili muhalefet yapabilme imkanına kavuştu.

Seçimlerden sonra DP'nin seçimlerdeki baskı ve hilelerden, seçim kampanyası boyunca görülen yüksek halk desteğinden de cesaret alarak giderek daha cesur ve etkin muhalefet yaptığı görülmektedir. Bunda CHP iktidarının ekonomik başarısızlığı ve yasakçı zihniyetinde ısrar etmesi de önemli rol oynamıştır. CHP'nin tasarı olarak meclise sunduğu Basın

Kanunu ile basın-yayın organlarını denetim altına alma isteği bu yasakçı zihniyetin bir devamı olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde 7 Eylül 1946'da alınan kararla Türk parasının kıymetinin düşürülmesi, ithalatın serbest bırakılması da ekonomik başarısızlığı ortadan kaldırmamıştır. Serbest rekabet yoluyla iç fiyatları dünya piyasasına uydurarak ekonomiye istikrar vermeyi amaçlayan bu kararın ardından bazı malların fiyatlarına yapılan zamlar dar gelirli vatandaşların yoksulluğunu daha da arttırmış, şikayetler daha da fazla yükselmeye başlamıştır.58 Ayrıca Başbakan Recep Peker'in otoriter şahsiyeti CHP'nin hürriyet ve siyasi örgütlenme konusundaki görüşlerinin sertleşmesine de neden olmuş, CHP'nin Tek Partici niteliğini öne çıkarmıştı. Bu şartlar hürriyet savunuculuğu yapan DP'nin güçlenmesine neden olurken, otoriter özelliklerinden bir türlü sıyrılamayan CHP'nin zayıflamasına neden oluyordu.

DP, 7 Ocak 1947 tarihinde 1. Kurultayını gerçekleştirmiştir. Bu kurultayda DP siyasi çizgisini net bir şekilde ortaya koymuş, CHP'ye karşı yapmış olduğu muhalefeti özellikle hürriyet, demokrasi ve fiili otoriterlik gibi kavramlar üzerine bina etmiştir. Kurultayın açılış konuşmasını yapan Celal Bayar, Türkiye'de demokrasinin gerçek anlamda yerleşebilmesi için üç şartın varlığının gerekli olduğunu vurgulamıştı. Buna göre kişi hürriyetini sınırlayan anti-demokratik kanunların kaldırılması, oy güvenliğini sağlayacak yeni bir seçim kanununun kabul edilmesi ve Cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması gerekli görülüyordu. Bayar bu önerisiyle hukuki olarak var gözüken demokratik rejimin fiiliyatta egemen olan CHP olgusundan ötürü gerçekleşmediğini ima ediyordu. Kurultayda yapılan görüşmeler de aşağı yukarı bu konular etrafında dönüyordu. Hürriyet meselesi, hükümetin kanunlarla ya da kolluk kuvvetleriyle temel hak ve özgürlükleri kısıtlaması, yoksulluk gibi konular DP'nin iktidarı eleştirdiği başlıklardı. Kurultayın sonunda "Hürriyet Misakı" olarak adlandırılan program kabul edildi. Bu misak Celal Bayar'ın açılış konuşmasındaki üç şartı içeriyordu: Anti-demokratik kanunların değiştirilmesi, mahkemeler tarafından uygulanacak bir seçim kanununun kabulü ve Cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması.59 DP muhalefetinin ana temasını Hürriyet Misakı'nda ele alınan bu başlıkların oluşturduğu ifade edilebilir. Nitekim bu Kurultay'dan sonraki parti propagandalarında hükümetin genellikle Hürriyet Misakı'nda kabul edilen ilkeler çerçevesinde eleştirildiği görülmektedir. Özellikle Recep Peker hükümeti ile oldukça sert tartışmalar gerçekleşmiştir. DP Hürriyet Misakı'ndaki ilkeleri hükümete kabul ettirmeye çalışırken, Recep Peker, DP'yi zaman zaman devlet düşmanlarını tahrik eden bir siyasi oluşum olarak göstermeye çalışmıştır. İki parti arasındaki bu gerginlikler İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamasıyla bir süre askıya alınmıştır. Siyasi partilerin Türk demokrasisinin olmazsa olmaz şartı olduğunu ifade eden bu beyanname ile iki parti arasında karşılıklı güven ilişkisi temin edilmeye çalışılmış, muhalefet partisinin faaliyetleri güvence altına alınarak siyasi istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu beyannameden sonra ülke yönetiminde tek söz sahibi olan CHP, muhalefete tahammül göstermeyen geleneksel politikasından uzaklaşmaya başlamıştır. Partinin otoriter niteliği Türkiye'nin iç dinamiklerinin zorlaması ile aşınmaya başlamış, demokratikleşme eğilimi artmıştır. Bu dönüşümde DP'nin ülke genelinde etkili muhalefet yapması da önemli bir etkendir. DP'nin milli irade ile buluşarak hürriyet ve demokrasi eksenli bir politika geliştirmesi ve bunda başarılı olması otoriter CHP olgusunu da değişime zorlamıştır. Şüphesiz bu değişimde İkinci Dünya Savaşından sonra Türk dış politikasının Batı ittifakına üye olabilme şeklinde tecelli etmesi de bir hayli etkili olmuştu. Özellikle Birleşmiş Milletler Antlaşmasındaki demokratik, özgürlükçü hükümler bu dönüşüme neden olan dış nedenler arasında sayılabilir. Kısaca belirtmek gerekirse Soğuk Savaş dönemiyle birlikte ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Batı ittifakının bir parçası olabilme politikasının benimsenmesi ve DP olgusu CHP'yi de demokratikleşmeye zorlamıştır. Bu dönemde yüzeysel de olsa CHP'nin kitlelere sevimli görünmeye çalıştığı, otoriter özelliklerinden sıyrılma gayretine giriştiği görülmektedir. CHP teşkilatları da seçkinci özelliğinden uzaklaşarak tabana eğilme yönünde adımlar atmaya başlamıştır. Bu değişim parti içinde otoriterlikte ısrarcı olan siyasilerin etkisinin azalmasına da neden olmuştur. Nitekim partinin otoriter niteliğinde direten ve DP muhalefetini bir türlü içine sindiremeyen Recep Peker bir süre sonra istifa etmek zorunda kalacak, yerini daha ılımlı olan Hasan Saka'ya bırakacaktır. Hasan Saka hükümetinin istifasından sonra da Şemsettin Günaltay Başbakan olmuştur. Güvenoyu aldığı gün yapmış olduğu konuşmada, "Bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegane çare, sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin kurulması ve işlemesidir" şeklinde konuşarak hem DP'ye güvence veriyor, hem de demokratikleşme sürecinin artık geri döndürülemez bir olgu olduğunu ima ediyordu. CHP milletvekili ve Başbakan olan Günaltay'ın bu görüşü CHP'nin kısa süre içinde nasıl dönüşüme uğradığının çarpıcı bir örneğidir. Bu dönüşüm yüzeysel ve yetersiz de olsa demokrasi rüzgarının kısa sürede neler yapabileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

1948 yılı içinde DP içinde yeni bir siyasi partinin kurulmasına neden olacak olan bir kırılma gerçekleşti. Bu grup parti politikasını benimsemeyen kimselerden oluşmaktaydı. Grubun önderi toplum üzerinde önemli ağırlığı olan asker kökenli

bağımsız milletvekili Fevzi Çakmak'tı. Partinin kurucuları DP listesinden bağımsız milletvekili adayı olup seçilemeyen Hikmet Bayur, DP İstanbul İl Başkanlığından ayrılan Kenan Öner, DP'den ihraç edilen İstanbul milletvekili Osman Nuri Köni, yine DP'den ihraç edilen Afyon milletvekili Sadık Aldoğan ve DP müfettişi olan Osman Bölükbaşı idi. Partinin genel başkanı Hikmet Bayur 20.7.1948'de MP'nin resmen kurulduğunu ifade etmiş, partisinin temel özelliğini devletçilik yerine ekonomik liberalizmi benimseyen bir parti şeklinde duyurmuştur. Onursal başkan Fevzi Çakmak da DP'nin etkili muhalefet yapamadığını, halkı oyaladığını bu boşluğu doldurabilmek için MP'yi kurmaya karar verdiklerini vurgulamıştır.6061 Millet Partisi her ne kadar yeni bir ümitmiş gibi ortaya çıkmış olsa da CHP ve DP kadar geniş bir sosyal taban oluşturamamıştır. Ancak çok partili hayata geçiş sürecinde CHP ve DP politikaları üzerinde önemli etkileri olmuştur. Kemal Karpat, MP'nin varlığının DP'yi ekonomik ve kültürel meselelerde daha ihtiyatlı ve ılımlı politikaya yönelttiğini ifade etmektedir.62 CHP üzerindeki etkisi de olumludur denilebilir. Her ne kadar CHP politikalarını eleştiren bir çizgide dursa da MP aslında CHP'nin işine yarıyordu. Çünkü muhalefeti parçalıyordu, bu da güçlü bir DP muhalefetinin önünü kesiyordu. Partinin amacını dürüst bir seçimle iktidarı yeni bir hükümete devretmek, devleti vatandaşın hizmetine koymak, devlet kapitalizmine son vermek, vatandaşa çalışma ve ticari teşebbüs imkanları sağlamak, hayat seviyesini yükseltmek, aile bağlarını kuvvetlendirip gençliğe milli ve dini eğitim vermek suretiyle ahlak seviyesini yükseltmek şeklinde özetlemiştir.

DP'nin ikinci kurultayı 20 Haziran 1949 tarihinde yapıldı. Genel seçimlerden yaklaşık 1 yıl önce yapılan bu kurultayda DP, o dönemki genel siyasi çizgisini ve hedeflerini ortaya koymuştur. DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın kurultayda yaptığı konuşma ve kurultay sonunda kabul edilen "Milli And" DP'nin siyasetteki hedeflerini ve çizgisini göstermesi bakımından mühimdir. Celal Bayar kurultayda yaptığı konuşmada DP'nin hedefinin şiddete ve kavgaya bulaşmadan demokratik usullerle iktidara gelmek olduğunu vurgulamış, her türlü aşırı akıma mesafeli durduklarını, parti olarak aşırılıklara izin vermeyeceklerini ifade etmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmasının DP'nin ana hedeflerinden birisi olduğunu söyleyen Bayar, din özgürlüğünün de diğer özgürlükler gibi kutsal olduğunu vurgulamıştır.63 Bayar'ın din özgürlüğüne ayrı bir parantez açması ilginçtir. Bilindiği gibi 1924 Anayasası din ve inanç özgürlüğüne aykırı herhangi bir hüküm taşımamaktadır. Ancak uygulamada egemen olan Tek Parti olgusu laikliğin tanımını genişletmiş, laiklik İslam'ın toplum üzerindeki etkisini de ortadan kaldırmaya yönelik politikaya dönüşmüştür. Bu da Tek Parti Dönemi'nde egemen olan modernleşme anlayışının ana dinamiklerinden birisi olmuştur. Bu politikayı modernleşme süreci ile birlikte değerlendiren Ali Yaşar Sarıbay laikliğin modernleşme ile olan ilişkisini şu sözlerle ifade etmektedir. "Türk Devrimi ile radikal bir boyut kazanan modernleşme siyasaları İslam'ın öncelikle siyasal hayatta, o arada toplumsal yapıdaki rehberlik görevini ortadan kaldırmayı öngörmekteydi."64 Celal Bayar'ın kurultayda din ve inanç özgürlüğüne kasıtlı olarak değinmesi ve bunu laiklik politikası ile ilişkilendirmesi CHP'nin laiklik politikasına, dolaylı olarak da kökten modernleşme anlayışına bir tepki olarak yorumlanabilir. Ayrıca DP'nin kökten modernleşme politikası ile iktidar ve kişisel vicdanı karşı karşıya getiren bir çizgi yerine halkın değerleriyle barışık bir politika takip edeceğinin de bir işareti olarak yorumlanabilir. Nitekim Celal Bayar konuşmasının devamında laikliğin dinsizlik demek olmadığını, Türklerin Müslüman olduğunu ve bunun zorla değiştirilemeyeceğini vurgulamıştır. Kurultay sonunda demokrasiye aykırı yasaların değiştirilmesi, seçimlerin hakim güvencesine dayanması ve partinin oylarına vatandaşların katılımıyla birlikte sahip çıkılması kararlılığını gösteren maddelerin bulunduğu "Milli And" kabul edildi.65

1950 genel seçimleri öncesinde Seçim Kanunu üzerinde önemli tartışmalar yaşanmıştır. Bunda DP'nin şaibeli geçen 1946 seçimlerinden edinmiş olduğu tecrübe önemli rol oynamıştır. DP muhalefetinin ve kamuoyu baskısının etkisi ile gizli oy ve açık tasnif ilkelerini getiren, partilere radyodan propaganda amacıyla eşit ölçüde yararlanma hakkı sağlayan Seçim Kanunu kabul edilmiştir. Ayrıca seçimlerde mahkemelerin en yüksek denetleme organı olarak görev yapacağı da kanun ile getirilen düzenlemelerdendir.66

14 Mayıs Genel seçimleri öncesinde CHP, devletçiliğin sınırlandırılacağını, özel teşebbüsün teşvik edileceğini, kredilerde kolaylık sağlanacağını, yabancı sermayeye uygun ekonomik adımların atılacağını, vergi sisteminin ıslah edileceğini ve Türk parasının kıymetinin korunacağını vaat ediyordu. Köylünün yaşam koşullarını düzeltecek toprak dağıtımı, okul, su, kredi ve ziraat aletleri temini gibi adımlar atılacağı, Cumhurbaşkanın yetkilerinin yeniden düzenleneceği ve partinin 6 Okunun anayasadan çıkarılacağı sözü veriliyordu. Buna mukabil DP üretimi arttırıp vergileri indirme, devlet tekellerini ortadan kaldırma, özel ve yabancı sermaye için siyasi ve mali güvenliği sağlama sözü veriyordu. Siyasi yönden ise demokratik ilkeler ışığı altında rejimi yeni baştan düzenlemeyi, anayasayı demokratik ilkeler ışığı altında tadil etmeyi

vaat ediyordu.67 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimleri DP ezici bir çoğunlukla kazandı. DP oyların yaklaşık olarak % 53'ünü alarak 408 milletvekili çıkarmayı başarırken, CHP 69 milletvekili çıkarabildi. Millet Partisi 1 milletvekilliği kazanırken, bağımsız milletvekillerinin sayısı 7 idi. Bu netice ile Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir siyasi parti milli irade ile iktidara gelmiştir. Yaklaşık çeyrek yüzyıllık Tek Parti hakimiyetini milli irade ile iktidardan düşürülmüştür.

DP'nin kurulması ve kısa bir süre sonra iktidara gelmesi Türk siyasetinin bu yıllarda iki kutuptan oluştuğunu, CHP ve DP dışındaki partilerin tali parti niteliğinden kurtulamadığını ortaya koymuştur. Her ne kadar Millet Partisi gerek CHP'ye, gerekse DP'ye alternatif olabilme iddiası ile siyasete katılmışsa da geniş bir toplumsal taban oluşturamamış, halka yeterince inandırıcı görünememiştir. Seçimlerde almış olduğu netice de bunun bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Bu yüzden 1950'li yıllarda Türk siyasetinin Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında siyasi iktidarı elinde bulunduran, kökten reformlarla ülkeye yeni bir kimlik dayatan ve ekonomik kalkınma konusunda sınıfta kalan otoriter bir parti ile, bu otoriterliğe karşı çıkarak demokratikleşmenin ve özgürlüklerin savunuculuğunu yapan, halkın değerlerine yakın ve nispeten demokrat olan bir partiden oluştuğu, bunun dışındaki siyasi oluşumların itibar göreceği toplumsal tabanın olmadığı söylenebilir. Bunun yanında DP iktidarı siyasette egemen olan seçkinlerin yetkisinin halkın seçtiği parlamenterlere devredilmesine neden olmuştur. Böylece Tek Parti iktidarı içinde asker ve sivil bürokratların ve sayısı sınırlı girişimcilerin tekelindeki iktidar az da olsa tabana yayılmıştır. Devleti baba olarak gören zihniyet, merkezden kontrol, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuk reddedilirken pazar ekonomisinin önündeki engeller de kaldırılsın istenmiştir.68 Ayrıca DP, CHP içinden çıkan milletvekilleri tarafından kurulan bir siyasi parti olduğu için CHP içindeki bir kırılmanın da ifadesidir. Özellikle SCF ile siyasete atılan liberal eğilimli milletvekilleri -örneğin Adnan Menderes- CHP'nin siyasi ve ekonomik yönden toplumun taleplerini karşılamada yetersiz kaldığını fark etmişler ve DP'yi kurmuşlardır.

DP iktidara geldikten sonra Celal Bayar Cumhurbaşkanı olmuş, Adnan Menderes'in Başbakanlığında da hükümet oluşturulmuştur. DP iktidar partisi olmasına rağmen CHP'ye, dolayısıyla İsmet İnönü'ye bağlı olan ordudan çekinmekteydi. Bu yüzden iktidarının ilk aylarında orduda önemli bir tasfiye hareketine girişmiş, askerler içinde seçilmiş iktidara problem çıkarmayacak bir kadro oluşturmuştur. Tevfik Çavdar bu aşamayı DP iktidarının kesin başlangıcı olarak yorumlamaktadır.69 DP'nin ilk olarak ordudaki CHP kökenli askerleri tasfiye etmesinin nedeni CHP'nin askeri DP aleyhine kışkırtması, dolayısıyla hükümeti tedirgin etmek istemesiydi. DP'nin yasal düzeyde yaptığı ilk icraat, ezanın Arapça okunmasını serbest bırakmak olmuştur. Tek Parti iktidarı döneminde Türkçe okunmaya zorlanan ezan böylece asli şekline kavuşmuştur. CHP'liler ve bazı aydınlar tarafından irticaya cesaret verme olarak yorumlanan bu düzenleme halkın takdirini toplamıştır. Arapça ezanın serbest bırakılmasının simgesel anlamı DP iktidarının laiklik anlayışının CHP'ninkinden farklı olduğudur. DP bu düzenlemesiyle siyasi iktidar ile ibadet alanı arasında bir çatışma yanlısı olmadığını, laikliğe ideolojik bir anlam yüklemediğini göstermiştir. Böylece dinin ve dini hayatın bürokratların kontrolüne alındığı, devletin dine müdahale ederek alternatif bir sentez meydana getirmeye çalıştığı laiklik politikalarına din ve inanç özgürlüğü güvencesiyle birlikte yeni bir açılım kazandırmıştır. Bu laiklik anlayışının temel özelliğinin din ve devlet işlerinin ayrılması ile din ve inanç özgürlüğünün aynı oranda güvence altına alınması olduğu söylenebilir. Ancak bu sentez CHP'lilerin ve aydınların yoğun "irtica" ithamından dolayı sağlıklı bir şekilde gelişememiş, DP laiklik ilkesini ihlal etmekle suçlanmıştır. CHP'nin irtica konusunda çıkardığı gürültü DP merkezli bir değişimi yavaşlatmak yani statükoyu olabildiğince uzun süre korumak arzusundan kaynaklanıyordu.70 CHP'nin bu siyaseti yaklaşık 10 yıl süren DP döneminin siyasal gerginliklerin üst düzeyde olduğu bir dönem olmasını da kaçınılmaz kılmıştı. Her ne kadar DP'nin de zaman zaman demokrasiden saptığı, basın, fikir ve ifade özgürlüğü konularında temel politikası ile çelişen icraatlara imza atmış olduğu görülse de bu sapma CHP'nin statükocu siyasetinden bağımsız değerlendirilmemelidir. Ayrıca 1945'ten sonra izin verilen çok partili siyasal hayatın sağlam bir demokratik zeminden yoksun oluşu ve yıllardan beri CHP'ye karşı biriken siyasi öfkenin payı da gözden uzak tutulmamalıdır.

DP iktidarının ilk yılları kalkınma ve refah payını yükseltme yönünden oldukça parlak geçmiştir. DP, geçmişin devletçilik politikasının sıkı denetimini gevşeterek ve özel girişimciliği özendirerek başarılacak hızlı bir ekonomik büyüme öngörmüştü. İktidarının ilk yıllarında da bunu büyük ölçüde başardı. Engellerin kaldırılması ile birlikte yatırımlar artmaya başladı, ekonomi hızlı bir büyüme sürecine girdi. Tarım sektörüne traktörlerin ve makinelerin girmesiyle birlikte toplam tarım üretimi iki katına çıktı. Karayolları kısa sürede gelişti, kömür üretimi arttı, küçük kent ve kasabalarda fabrika, konut ve diğer bina sayılarında büyük artışlar yaşandı.71 Okulların sayısında görülen artış okuma-yazma oranlarının da yükselmesine neden oldu. Bu büyük canlanmada Marshall Planı çerçevesinde alınan dış yardımlar ile borçlanma

imkanının genişlemesi önemli rol oynamış, hükümetin rahat hareket etmesine imkan sağlamıştır. DP'nin ilk 4 yıllık dönemindeki bu başarılar 1954 seçimlerine DP'nin daha da güçlenmesi şeklinde yansımıştır. Seçimlerin sonucunda DP % 56.6 oy oranıyla 541 milletvekilliğinin 505'ine sahip olmuş, böylece 1950'lerdeki başarısının bile üzerine çıkmayı başarmıştır. DP'nin en büyük rakibi olan CHP'nin oy oranı ise % 34.8 idi. Meclis sandalye sayısı ise 31'di.

DP, 1954 seçimlerinden sonraki dönemde ekonomik açıdan oldukça büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Geniş ölçüde ithalata dayanan ilk dönem DP ekonomi politikası ikinci döneminde birçok dezavantajla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu düşüşte dış finansman kaynaklarının azalması ve dış borçlanmanın üst sınıra dayanması önemli rol oynamıştı. Ancak bu dönemde hizmet ve sanayi sektöründe önemli büyümelerin olduğu da bir gerçektir. DP'nin ilk iktidar döneminde attığı tohumlar büyük ölçekli fabrikaların ortaya çıkmasına, inşaat sektöründe büyük canlanmanın yaşanmasına neden olmuş, şehirleşmede gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Nitekim 1950'lerde DP iktidarı ile birlikte başlatılan hareketlilik bugün Türkiye'nin en nüfuzlu sanayicilerinin iş dünyasına adım atmalarına veya temel birikimlerini bu dönemin iktisadi şartları altında elde etmelerine neden olmuştur.72

Bu dönemde CHP'nin üniversite ve basın-yayın organlarının da desteğini arkasına alarak geniş çaplı muhalefet yaptığı, DP hükümetini oldukça zor durumlara düşürdüğü görülmektedir. Shaw'un da belirttiği gibi üniversiteler CHP politik çalışma ve propagandasının eylem merkezi oldular.73 Hükümetin buna tepkisi ise bazı öğretim üyelerinin görevden alınması, kısıtlamalar ve hapis cezası oldu. Bu dönemin fikir ve ifade özgürlüğü yönünden problemli olduğu, hükümetin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan kanunları uygulamaya koyduğu muhakkaktır. Bu biraz siyasi düzenin çoğunlukçu yapıdan oluşması, biraz da demokratik kültürün zayıf olmasından kaynaklanıyordu. Ancak CHP'nin bu süreçte askeri hükümete karşı kışkırtma çabaları, üniversitelerin ve basın-yayın organlarının desteğiyle DP iktidarının gözden düşürülmesi ve iktidardan uzaklaştırılması gibi sert muhalefet izlemesi demokrasinin zayıflığına neden olan önemli bir olgu idi. Yoksa DP'nin tek başına demokratik yapılanmaya, fikir ve ifade hürriyetine karşı bir oluşum olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira DP'nin çıkış noktalarından birisi Tek Parti iktidarı döneminde fiili olarak kullandırılmayan temel hak ve hürriyetlerin devlet güvencesi altına alınması ve ülkenin demokratik Batılı devletler gibi yüksek yaşam standartlarına kavuşturulması idi. İktidarının ilk döneminde de bu çizgide ilerlemiştir.

Bu siyasal kargaşa içinde yapılan Ekim 1957 seçimlerinde DP % 47.2 oy oranı ve 424 milletvekiliyle yine birinci parti olmayı başardı. Ancak CHP'nin oy oranında eski seçimlere göre bir artış olduğu görülmektedir. % 40.6 oy oranıyla ikinci parti olan ve 178 milletvekili çıkaran CHP ümit ve cesaret bulmuş oldu. Seçim sonuçları siyasi kargaşayı ve partiler arası çekişmeyi daha da yükseltti. CHP tekrar iktidar olabilme umuduyla sert muhalefetine devam etti. DP de bu tutuma karşılık verdi. CHP'nin üniversitedeki öğretim üyelerini ve öğrencileri hükümet aleyhine örgütlemesi, askeri kışkırtarak DP iktidarını zayıflatma çabası yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamıştı. 10 yıllık DP dönemi antidemokratik ve dramatik şekilde sona erdi. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbe ile milli irade sonucu iş başına gelen iktidar partisi devrildi. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve hükümetin diğer üyeleri ile DP'li milletvekillerinin çoğu tutuklandı. Yassıada'da yargılanan Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildi.74 Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın idam cezası Milli Birlik Komitesi tarafından ömür boyu hapse çevrildi. Birçok DP'li de ömür boyu hapse mahkum edilmekten kurtulamadı.

Yaklaşık olarak 10 yıl süren DP iktidarının askeri darbe ile son bulması şüphesiz Türk demokrasisi açısından büyük bir ayıp olarak tarihe geçmiştir. Bu süreçte CHP'nin oynadığı negatif rol de gözden kaçmamaktadır. CHP'nin askeri siyasetin içine çekmesi, üniversitelerin CHP'nin arka bahçesi haline getirilmesi, basında DP aleyhine başlatılan yoğun saldırılar, üniversite gençliğinin hükümet aleyhine örgütlenmesi, DP'nin özellikle din özgürlüğünü düzenleyen politikalarının rejim tehdidi varmış gibi çarpıtılması siyasal gerginliklerin tırmanmasına yol açan CHP merkezli gelişmelerdi. Bu muhalefetin karşısında DP politikaları da sertleşiyor, ülke sürekli gergin kalıyordu.

Bütün bunlara rağmen DP, Türk demokrasi tarihinde geri döndürülemeyecek bir sürecin öncülüğünü yapmıştır. Kurulmasından kısa bir süre sonra elde ettiği büyük başarı Tek Parti iktidarının sona ermesine neden olmuş, Cumhuriyet tarihimizde ilk defa milli iradeyi temsil eden bir parti iktidar olmayı başarmıştır. DP, doğuşu, faaliyeti ve ruhu bakımından başlangıçta halkın isteklerine cevap vermiş ilk partidir, bunu da kamuoyunu daima dikkate alarak yapmıştır. Ancak CHP'nin sorunlu muhalefeti DP'nin halkçı politikasından sapmasına neden olmuştur. DP döneminde Tek Parti Döneminde radikal şekilde uygulanan laiklik, din ve inanç özgürlüğü ile birlikte değerlendirilmiş, devletin dine müdahalesi olarak

görünüm kazanan laiklik politikaları biraz olsun demokratikleşmiştir. Ayrıca Türk demokrasisinin önemli zaaflarından birisi olan "seçkinci gelenek" DP iktidarı ile birlikte sarsılmış, halk kendi değerlerine yakın gördüğü DP'lileri destekleyerek modernleşme konusundaki tercihini de yapmıştır. Türk halkının kendi değerlerine sırt dönen ve toplum mühendisliği taslayan seçkinlere pek fazla itibar etmediğini ortaya koymuştur. DP iktidarı ekonomik yönden de Türkiye'nin yeni bir açılım, yeni bir vizyon kazanmasına sebep olmuştur. Partinin dinamik ruhu ve halkla bütünleşmesi bu başarıda önemli rol oynamıştır. Ayrıca tarımda makineleşme, sanayi hamleleri, karayollarının geliştirilmesi yeni bir sosyal yapı, yeni bir şuur da doğurmuştur. Kemal Karpat'ın sosyolojik tespitinde ifade ettiği gibi "daha iyi bir hayat, hür olmak ve ilerlemek artık bir hayal olmaktan çıkmış, her kuşağın kendi hayatı esnasında elde edebileceği birer gerçek olmuşlardır."75

Bunların yanında DP'nin soğuk savaş döneminin bir partisi olduğu da unutulmamalıdır. İkinci Dünya Savaşına kadar tarafsızlık ilkesi üzerine hareket eden Türkiye, büyük savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin yayılmacı siyaseti karşısında taraf tutma mecburiyetini hissetmişti. İkinci Dünya Savaşının müttefikler tarafından kazanılması ile, Batının yeni gelişen siyasi felsefesi ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olması, Türk devletinin daha liberal ve demokratik olmasını gerektiren bir eğilimi doğurdu.76 İşte DP bu eğilimin Türkiye'deki yansımasıdır. Batı bloğunda meydana gelen demokratikleşme Türkiye'deki demokratikleşme talepleri ile birleşmiş, DP de bu değişimin uygulayıcısı olmuştur. Batı ittifakına üye olabilme stratejisi de büyük oranda Türkiye-ABD ilişkileri çerçevesinde gelişmiştir. Bu yüzden DP ABD ve NATO ile ilişkilerinin yönlendirmesiyle Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'daki siyasal oluşumlarda belirleyici faktör olmasını önlemeye yönelik bir politikanın uygulayıcısı olmuştur.77

DP Türk siyaset tarihinde yalnızca dar anlamda bir siyasi parti olarak değerlendirilemez. Siyasi çizgisi itibariyle kendisinden sonra kurulan Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi gibi merkez sağ oluşumları da etkileyerek Türk siyasetine damgasını vurmuştur. Bugün Adalet ve Kalkınma Partisinin de zaman zaman kendisini DP ile kıyaslaması, kendisine DP'nin devamı imiş gibi bir izlenim vermeye çalışması DP'nin siyasal kültür üzerindeki büyük etkisinden kaynaklanmaktadır. Aşağı yukarı bütün merkez sağ partilerin gerek ekonomik, gerekse siyasi programları DP çizgisinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Partinin halk tabanı ile bütünleşen bir niteliğe sahip olması, halkın değerlerine saygı duyarak seçkinci gelenekten uzaklaşması ve özel girişimciliği cesaretlendirmesi partinin Türkiye'deki sivilleşmeye yaptığı büyük katkılar arasındadır. Devlet merkezli yönetim yerine toplum ağırlıklı siyasetin öncülüğünü yapmış, CHP'nin jakoben ve otoriter özelliklerinin alternatifinin olabileceği aynı laik ve demokratik sistem içinde ortaya koymuştur.

C. Çok Partili Dönemde Bediüzzaman'ın Siyasal Çizgisi

Bediüzzaman'ın siyasi çizgisinin irdeleneceği bu bölümün iki başlık altında toplanmasını faydalı buluyoruz. Bu sebeple ilk olarak Bediüzzaman Said Nursi'nin Osmanlı Devleti'nin son yıllarında takip ettiği siyasal çizgi ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylelikle Bediüzzaman'ın hürriyet ve parlamenter rejim konularındaki görüşlerinin temelinin Meşrutiyet döneminde ileri sürdüğü fikirlerinden kaynaklandığı, bu görüşlerinin DP olgusuyla birlikte ortaya çıkmadığı, temel fikirlerinin Meşrutiyet döneminde oluştuğu gösterilmeye çalışılacaktır. İkinci başlık altında ise Bediüzzaman'ın CHP ve DP ile ilgili görüşleri incelenecektir. Her türlü sivil muhalefetin yasaklandığı, devletin CHP ile özdeşleştirildiği Tek Parti iktidarı döneminde kolluk kuvvetlerinin ve bürokratların inanılmaz tazyikine maruz kalan, göz hapsi altında tutulan, hapishanelere atılan Bediüzzaman'ın Tek Partili rejim karşısında kendisini nasıl tanımladığı somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Ardından da siyasal örgütlenmenin serbest bırakıldığı çok partili dönemde Bediüzzaman'ın siyasi çizgisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu amaçla CHP'den beklentileri, DP'ye yaklaşımı ve DP'yi niçin desteklediği belirlenmeye çalışılacaktır. Özellikle CHP karşında açıkça destek verdiği DP'nin Bediüzzaman için ne ifade ettiği irdelenecektir.

a. Osmanlı Devleti Döneminde Bediüzzaman'ın Siyasal Çizgisi: Meşrutiyet ve Bediüzzaman

Osmanlı Devleti'nin son yılları meşrutiyet, hürriyet, kanunun üstünlüğü, fikir ve ifade özgürlüğü, siyasal örgütlenme gibi kavramların sıkça tartışıldığı bir zeminden oluşuyordu. Osmanlı yönetim sisteminden duyulan rahatsızlık iyice zirveye çıkmıştı. 1876 yılında ilan edilen ancak kısa bir süre sonra askıya alınan Kanun-i Esasinin tekrar yürürlüğe girmesi, dolayısıyla da meclisin tekrar çalışmaya başlaması isteği ciddi bir toplumsal taban bulmuştu. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretleriyle ve baskısıyla Sultan Abdülhamit anayasayı, dolayısıyla iki meclisli parlamentoyu, temel hak ve hürriyetleri halkın büyük coşku ve sevinç gösterileri arasında yürürlüğe koydu.78 Bediüzzaman siyasi görüşlerini ifade ettiği ilk eserlerini de bu zeminde yazmıştır. Bu eserlerinde İkinci Meşrutiyet döneminde tartışılan olaylar, devletin ve

toplumun karşılaştığı yeni gelişmeler önemli yer tutmaktadır. Meşrutiyetin ilan edilmesinden bir süre sonra yazmış olduğu Münazarat adlı eseri, Bediüzzaman'ın Meşrutiyet dönemindeki genel siyasi çizgisini anlamak için açısından faydalı olacaktır.

Bediüzzaman'ın Meşrutiyet ile ilgili görüşlerine geçmeden önce Bediüzzaman'ın Meşruti yönetimin tam karşıtı olarak yorumladığı "istibdat yönetimi" hakkında ne düşündüğünü belirtmekte fayda var. Bediüzzaman, Meşrutiyet ile istibdadın birbiriyle hiçbir şekilde bağdaşmayan iki ayrı yönetim modeli, hatta iki ayrı zihniyet olduğunu ifade etmiş, istibdat modelinin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

İstibdat en genel anlamıyla iktidarın tahakkümünü ifade eden siyasi rejimdir.
Keyfi muamelelere müsait bir zemindir, bu yüzden iktidar da keyfileştirilmiştir. Bu yüzden iktidara bağlı diğer kurumların da keyfi davranışı mümkündür.
Siyasi iktidarın yaptırım gücü "kuvvet"e dayanır. İktidar başka bir meşruiyet kaynağı aramaz.
Siyasi iktidar kişiselleştirilmiştir.79
İstibdat modelinin temel özelliklerini bu şekilde sıralayan Bediüzzaman siyasi rejim ile ahlak arasında bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. "İstibdadın zulmün temeli ve insanlığın mahisi (mahveden) olduğu[nu], insanı esfel-i safiline yuvarlayan bir rejim"80 olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle istibdadın insanı yaratılış amacından uzaklaştıran, insanı metalaştıran ve köleleştiren neticeler verdiğini, ahlaki gelişimi engelleyen bir siyasi rejim olduğunu savunmuştur. İstibdadın güçlünün zayıfı ezdiği bir sistem olduğunu ifade eden Bediüzzaman, bunun İslami hükümlerle ortadan kaldırıldığını, ancak hilafetin saltanata dönüşmesiyle birlikte tekrar canlandığını ifade eder. Bu bağlamda siyasi iktidar hırsının istibdada can veren önemli bir saik olduğuna dikkat çekerek istibdadın tarihsel kökenlerine dikkat çeker.81 İstibdadın esası, kuvvetin şahısta olması, kanunların iktidarın keyfine tabi kılınması, hakkın kuvvet karşısında mağlup olmasıdır.82

Bediüzzaman, Meşrutiyetin ilan edilmesini istibdadın parçalanmasına sebep olacak bir gelişme olarak yorumlamaktadır.83 Bu, Bediüzzaman'ın halk katılımına ve anayasaya müsait olmayan Osmanlı yönetim modelinin karşısında olduğunu, bu modeli üstten aşağıya değiştirebilecek olan Meşrutiyete büyük beklentilerle sahip çıktığını göstermektedir. İktidarın kişiselleştirilmesi, asker ve sivil bürokratların keyfi davranışlarının önüne geçilememesi, iktidarın seçkinci özelliğinin toplumdan kopuk yönetimi doğurması, iktidarın yetkilerinin denetime tabi olmaması bu karşıtlığın nedenleri arasında gösterilebilir. Bunların ötesinde Bediüzzaman'ın siyasi rejim ile insanlık değerleri arasında kurmuş olduğu ilişki de O'nun niçin şiddetli bir istibdat aleyhtarı olduğunu anlamamızda faydalı olacaktır. Nitekim Meşruti yönetim modelinin istibdadı parçalayacağını ifade ederken Meşrutiyet konusunda bir ayrım yaptığı görülmektedir. Birinci Meşrutiyet tanımı fiili duruma, siyasi konjonktüre işaret etmektedir. Bu bürokratların ve memurların suiistimallerinden, siyasi partilerin kavgalarından doğan istikrarsız ve hoşgörüsüz siyasi ortamdır. Avamın zihninde bu karmaşa Meşrutiyetin tehlikeli bir yönetim olduğu zehabını uyandırmaktadır.84 Bediüzzaman bu fiili olgunun dışındaki Meşrutiyeti "Meşrutiyet-i Meşrua" olarak isimlendirmiş ve bunun ahlak prensipleriyle ilişkisine temas etmiştir. Meşrutiyetin "Ve işlerden onlarla istişare et"85 ve "Onların aralarındaki işleri istişare iledir"86 ayetlerinin bir tecellisi olduğunu ifade etmiştir. Meşrutiyet-i Meşrua tanımıyla da ideal anlamda bir yönetimin nasıl olması gerektiğine işaret etmiştir. Bu tanımda istibdat modelinin tam karşıtında yer alan değerlerden bahsedilmekte; meşrutiyet, hak ve muhabbet gibi ahlaki ilkelerle birlikte izah edilmektedir:

Meşrutiyet-i Meşrua kuvvet yerine "hak"ka dayanır.
Meşrutiyet-i Meşrua'nın kalbi marifet, lisanı muhabbettir.
Meşrutiyet-i Meşrua'nın aklı kanundur, şahıs değildir.87
Bediüzzaman bu tespitiyle "adalet" prensibine bağlı olmanın Meşrutiyetin meşruluk şartı olduğuna işaret etmiştir. Bu sistemde kuvvete değil, hakka dayanılmalı, "adalet" prensibinden sapılmamalıdır. Adalet de kanunlarla güvence altına alınıp sübjektiflikten uzak tutulacaktır. Yönetimin aklı kanun olacağı için iktidar kişiselleşmekten ve dolayısıyla keyfilikten kurtulacaktır. İktidarın sorumluluğu kanunlarla ortaya konulacak, bütün yetkiler kanunlarla tayin edilecektir. Bir başka anlatımla siyasi iktidarın neyi yapabileceği, neyi yapamayacağı önceden belirlenmiş olmalıdır. Meşrutiyet-i Meşrua yönetiminde devlet, toplum problemlerini yakından bilen, bundan ızdırap duyan ve çözüm üreten sorumlu bir kurumdur. Adeta insanın kalbi gibidir. Devlet toplumla olan ilişkilerinde ise tek tipleştirici, farklılıkları bastırıcı ve hizaya getirici olmak yerine toplumu olduğu gibi kabul eden yapıcı ve şefkatli bir üslup benimsemelidir. Bu devletin iktidar yetkisini

belirleyen ve kısıtlayan kanunların özgürlükçü ve farklılıklara saygılı olmasını gerektirir. Çünkü Meşrutiyet-i meşruanın lisanı muhabbettir. Muhabbet bütün kanunların ruhuna egemen olmalıdır.

Bediüzzaman siyasi iktidar ile toplumsal yapı arasındaki karşılıklı etkileşime işaret etmiş, Meşruti yönetimin Osmanlı toplumuna kazandırdığı "vatandaşlık statüsü"nün toplumda yeni bir anlayışın doğmasına ve toplumsal hareketliliğe neden olabileceğine dikkat çekmiştir. Bu değerlendirmesinin Osmanlı siyasi yapısındaki değişimin toplumsal yapıyı da olumlu anlamda etkileyeceği anlamına geldiğini savunmak mümkündür. "Meşveret perdeyi attı; milliyet göründü, harekete geldi"88 sözleriyle devletle toplum arasındaki uçurumun anayasal parlamenter rejimle birlikte ortadan kalktığına, vatandaş statüsüne yükselen tebaanın yönetime katılmanın verdiği olumlu hava ile bilinçleneceğine işaret etmiştir. Bu her vatandaşın "herkesi bir padişah hükmüne getiren"89 meşrutiyete hürriyet şuuruyla sahip çıkmasıyla mümkün olacaktır. Bunun anlamı Meşruti sistemin varlığının "hür insanlar ve hür toplum" için tek başına yeterli olmayacağıdır. Bireysel anlamda da güçlü bir hürriyet şuuru yerleşmelidir. Meşruti sistem bu hürriyet şuuruna katkıda bulunabilecek bir geçiştir, devletin demokratikleşmesidir.

Özetle belirtmek gerekirse, Bediüzzaman'ın Meşrutiyete Kur'an ve ahlak namına sahip çıktığını söylemek mümkündür. Siyasi otorite ile insan ahlakı arasında kurmuş olduğu ilişki bunu göstermektedir. Bediüzzaman toplumun otoriter yönetimler altında ahlaksızlaşacağını ve insanlıktan uzaklaşacağını savunmuş, insanın özünde bulunan girişimcilik ve üretkenliğin istibdat altında inkişaf edemeyeceğini ifade etmiştir. Bu sebeple Bediüzzaman'ın Meşrutiyeti siyasi bir yönetim sisteminden ziyade ahlaki anlamıyla ve insan ekseniyle değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Meşrutiyet Kur'an'ın emrettiği ahlak prensiplerin kazanılabileceği hür bir toplum gerekli siyasi rejimdir. Kur'an ahlakına bağlılık arttıkça hürriyet şuuru da artacaktır. Zira iman ne kadar mükemmel olursa, o derece hürriyet parlar. İşte Asr-ı Saadet…90

b. Cumhuriyet Döneminde Bediüzzaman'ın Siyasal Çizgisi

Bediüzzaman'ın Cumhuriyet dönemindeki siyasal çizgisini ortaya koyabilmek için Tek Parti iktidarı dönemi ile çok partili siyasal hayatın serbest bırakıldığı dönemi ayırt etmek gerekmektedir. Bu ayrım bizi iki olgu ile karşı karşıya bırakır. Birincisi CHP egemenliğindeki Tek Parti olgusudur. CHP yaklaşık olarak çeyrek yüzyıl boyunca iktidarı elinde tutmayı başarmış olan siyasi partidir. Ancak klasik anlamda bir siyasi partiden öte anlamlar taşımaktadır. Makalenin ilk bölümünde de işlendiği gibi toplumsal dönüşüm, siyasal kültür bu partinin kontrolü altındadır. Siyasal muhalefete izin verilmediği, verilse bile kısa bir süre sonra bu muhalefet yasaklandığı için CHP adeta devletleşmiştir. İkinci olgu ise DP'dir. Cumhuriyet tarihinde halk iradesiyle iş başına gelen ilk hükümet olan DP, klasik seçkinci yönetim geleneğinin aksine iktidarın tabana yaklaşmasını amaç edinmiş, hataları ve sevaplarıyla demokratikleşmenin öncülüğünü yapmış siyasi oluşumdur. Bediüzzaman birlikte yaşayan bu iki olgu karşısında tercihini açıkça DP'den yana yapmıştır. Bediüzzaman'ın DP'yi niçin desteklediğine geçmeden önce CHP karşısındaki tavrını incelemek gerekmektedir.

1. Tek Parti Dönemi ve Bediüzzaman

Bediüzzaman'ın Tek Parti Dönemi ile ilgili değerlendirmelerinde Batılılaşma anlayışı, din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün öne çıktığı, Tek Parti Döneminde uygulanan modernleşme politikalarının özellikle bu kavramlar çerçevesinde eleştirildiği görülmektedir. Ancak Bediüzzaman bu dönemde hiçbir siyasi oluşuma destek vermemiş, "siyaset üstü muhalefeti" tercih etmiştir.

Bediüzzaman'ın siyasetle ilgilenmemesi, iktidara talip olmaması ve hatta gazeteleri bile takip etmemesi Onun bütün gayretini ve hizmet metodunu Kur'an hakikatlerini tefsir etmeye hasretmesinden dolayıdır. Ancak Bediüzzaman'ın kolluk kuvvetlerinin ve CHP'li bürokratların yoğun baskısına maruz kalması, göz hapsinde tutulması, iftiralara maruz kalması ve tevkif edilmesi onun zaman zaman siyasi beyanlarda bulunması sonucunu doğurmuştur. Bu, Bediüzzaman'ın Tek Parti Döneminde maruz kaldığı uygulamaların hukuki değil, siyasi kaynaklı olmasından dolayıdır.

Bediüzzaman, Tek Parti Döneminde siyasetten uzak kalmasını, hatta hiç ilgilenmemesini Kur'an hakikatlerinin insanlara anlatılmasının önemine değinerek izah eder. İnsanların dinin toplumsal rehberliğine şiddetli şekilde ihtiyaçları olduğunu ifade eden Bediüzzaman, bu vazifeyi yaparken siyasetin dinin önüne geçmesi halinde Kur'an hakikatlerinin tali ve

araçsal olacağını ifade eder.91 Bu olgu dinin toplum katındaki itibarını kullanarak siyasi iktidara talip olma gibi bir yanlış anlamaya neden olabilir. Bu yolun alternatifi olan diğer yol ise Kur'an hakikatlerinin hiçbir siyasi oluşuma, iktidar hırsına veya menfaate alet edilmemesidir. Kur'an hakikatlerinin siyasetin çok üstünde bir makama sahip olması ve kendisinin asıl amacının da bu esasları insanlara ulaştırmak olduğunu ifade eden Bediüzzaman, siyasetsiz olan ikinci yolu tercih ettiğini ifade eder. Çünkü hedef iktidar değil, Kur'an hakikatlerinin bir bütün olarak insanlara anlatılmasıdır. Bediüzzaman, bu tercihine rağmen, hâlâ dini siyasete alet etmekle, gizli faaliyetlerle iktidara talip olmakla ithamda bulunuluyorsa bunun, dinsizliğin siyasete alet edilmesinden kaynaklandığını söylemektedir.92 Bediüzzaman'ın bu çizgisi onun Kur'an'ı insanlara anlatma faaliyetleri ile siyaseti birbirinden tamamıyla ayırdığını, ikisinin bir arada bulunamayacağını düşündüğünü göstermektedir. Bunu bir mektubunda "maksad-ı asli siyasetini yapanlarda din, ikinci derecede kalır, tebei hükmüne geçer. Hakiki dindar ise bütün kainatın en büyük gayesi ubudiyet-i insaniyedir" şeklinde ifade etmektedir.93

Bediüzzaman'ın bu dönemde iç karışıklıkları ve anarşiyi önlemeye yönelik bir yol takip ettiği de görülmektedir. Çevresindeki insanları siyasi olaylar karşısında soğukkanlı olmaya teşvik etmiş, asayişin muhafazasına çalışmıştır.94 Buna rağmen hükümetin baskılarından kurtulamamıştır. Bunun nedeni hükümetin nüfuz sahibi olduğunu düşündüğü İslam düşünürlerine rejim tehlikesi bahanesiyle sık sık ilişmesidir. Risale-i Nurlar da asayişi muhafazaya hizmet etmektedir. Çünkü bu eserler "küfr-ü mutlakı kırdığı için, küfr-ü mutlakın altı olan anarşiyi ve üstü olan istibdad-ı mutlakı esasıyla bozar, reddeder. Emniyeti, asayişi, hürriyeti ve adaleti temin eder. Risale-i Nur'a vatana, idareye zararı dokunmak bahanesiyle tecavüz edilemez."95

Bediüzzaman rejim karşısındaki tavrını vicdan ve fikir hürriyeti çerçevesinde ortaya koymaktadır. Buradaki rejim Tek Parti Döneminde uygulanan modernleşme politikalarını ifade etmekte, bir siyasi rejim olarak Cumhuriyeti kastetmemektedir. Bediüzzaman Tek Parti rejimi karşısındaki tavrını "rejimi reddetmek ne vazifemizdir, ne de kuvvetimiz var ve ne de düşünüyoruz. Fakat biz kabul etmiyoruz, amel etmiyoruz, istemiyoruz" sözleriyle ortaya koymuş, anayasanın tanıdığı din, vicdan ve ifade hürriyetinin bu muhalefete engel olmadığını belirtmiştir. Fiili bir hareketleri olmadığı sürece vicdan ve ifade hürriyetinin şümulüne dahil olduklarını ifade etmiştir.96

Bediüzzaman, İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin Asya'ya doğru genişleme stratejisi karşısında CHP'ye partinin din politikası hakkında doğrudan uyarı ve tekliflerde bulunmuştur. CHP katib-i umumisi olan Hilmi Uran'a yazmış olduğu dilekçede Sovyetler Birliği tehdidine dikkat çekmiş, bu ülkeden yayılan komünist dinsizlik cereyanının Türk milletinin birlik ve beraberliğini bozabileceğine dikkat çekmiştir. Bu akımın Türkiye'ye zarar vermesini önlemek için CHP'ye din konusundaki geleneksel politikasından vazgeçmesini, Batılılaşma hevesiyle dinden uzaklaşmanın artık son bulması gerektiğini teklif etmiş, Kur'an prensiplerinin birlik ve beraberlikteki önemine dikkat çekmiştir. İslam dininin Türkiye açısından stratejik bir önem taşıdığına değinen Bediüzzaman, CHP hükümetinin din üzerindeki baskılara son vermekle Türkiye'yi diğer İslam ülkelerinin öncüsü haline getirebileceğini belirtmiştir.97

Özetlemek gerekirse, Bediüzzaman'ın Tek Parti iktidarı döneminde siyasetin dışında bir yol takip ettiği, iktidara talip olma anlamıyla siyasete ilgi bile duymadığı görülmektedir. Bu dönemde yazmış olduğu eserler de bunu doğrulamaktadır. Pozitivizmin egemenliği altındaki bu dönemde Kur'an'ın esaslarını insanlara anlatmayı asıl maksat yapan bir İslam düşünürünün sık sık tarassut altına alınması, tamamıyla hükümetin evhamından ve din politikasından kaynaklanmıştır. 1924 Anayasasının kendisine verdiği hakları kullanmasına rağmen baskılardan kurtulamamış, bilinçli bir şekilde siyasetin içine çekilmeye çalışılmış, dini siyasete alet ettiği ithamına maruz kalmıştır. Bediüzzaman'ın henüz Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan TCF'ye ve 1930'larda kurulan SCF'ye destek vermemesi de onun şuurlu bir şekilde siyasetin dışında kalmış olduğunu göstermektedir. Burada Bediüzzaman'ın Meşrutiyet dönemini görmüş bir düşünür olduğu gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır. Osmanlı Devleti döneminde din ile siyasetin aynı çatı altında yan yana durabilmesi mümkün iken, Cumhuriyet döneminde bu iki kurum arasındaki mesafe iyice açılmıştır. Bediüzzaman'ın siyaset dışında kalma çabasının dönemin bürokratları tarafından anlaşılamaması da bu gerçekte saklıdır. Cumhuriyet bürokratları Bediüzzaman'ın "ben dindar bir Cumhuriyetçiyim"98 sözlerini anlamamakta ısrar etmişlerdir. Bunun nedeni Cumhuriyet bürokratlarının ve siyasetçilerinin siyasetin dışında bir dinin ne ifade ettiğini düşünmekten uzak olmaları, modernleştirme sürecinde dine inanılmaz bir ilgisizlikle yaklaşmaları ve dini siyasi bir tehdit olarak görmeleridir. Nitekim bu ilgisizlik çok partili hayatın serbest bırakılmasından sonra başlayan kısmi demokratikleşme süreciyle birlikte aşılacak, CHP'nin din

politikasında da liberalleşme görülecektir.

2. Çok Partili Dönem ve Bediüzzaman

Çok partili siyasal hayat, siyasi iktidarın, her vatandaşa ve siyasi görüşe açık esnek bir alan olduğunu hatırlatmış, devlet otoritesinin yalnızca CHP'nin tekeline bırakılamayacak bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Tek Parti Döneminde sindirilen sivil muhalefet çok partili siyasal hayatla birlikte tekrar ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet DP çevresinde toplanmıştır. Türkiye'nin siyasal şartları düşünüldüğü takdirde DP'nin yalnızca klasik anlamda bir muhalefet partisi olmadığı görülmektedir. DP, toplumun değerlerine sırt çevirmeyen, toplum mühendisliği taslayarak halkı belli bir kalıba sokma hedefi olmayan, iktidarı dar bir çevrenin tekelinden alıp millete mal etmeye gayret eden ve tabandan gelen bir oluşumdur. Bediüzzaman da DP'yi desteklemiş ve çevresindeki insanlara "vatan ve millet menfaatine" DP'yi desteklemeleri önerisinde bulunmuştur. Bediüzzaman'ın DP ile ilgili olumlu değerlendirmeleri ve bu partiye açıktan destek vermesi DP'nin otoriter, seçkinci ve kökten reformcu CHP'ye muhalif bir siyasi hareket olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple DP'nin demokratik, toplumla barışık ve özgürlükçü siyasi çizgisinin Bediüzzaman için öncelikli olduğu söylenebilir. Nitekim DP'nin kurulmasından sonra yazdığı bir mektubunda "siyaseti dinsizliğe alet eden bir grubun karşısında siyaseti dine dost yapan bir oluşuma destek vermek gerektiğini"99 ifade etmiştir. CHP içinde örgütlenen ve siyaseti dinsizleşmeye alet eden bir zihniyetin karşısında din, vicdan ve ibadet hürriyetini savunarak halkın değerlerine bir bütün olarak saygı duyan DP'nin desteklenmesini önermiştir.100

Bediüzzaman'ın DP'yi desteklemesinde "siyaseti dine hizmetkar ve dost kılma"101 düşüncesi önemli bir etken olmuştur. Bu, Türkiye'nin özgün şartları içinde anlaşılabilecek bir metottur. Tek Parti Döneminde uygulanan modernleşme politikaları İslam dininin toplum katındaki etkisini de ortadan kaldırmış, İslam'ın günlük hayat üzerindeki etkilerini de azaltmıştı. Bu devletin İslam'ı kontrol altına alabilme amacıyla "milli din" meydana getirme politikalarından kaynaklanıyordu. Bu sebeple devlet bazı din adamlarını makam ve mevki teklifi yoluyla yanına çekmiş, bu din adamlarının nüfuzundan faydalanarak İslam'ın toplumsal simgeleri (şeair-i İslamiye) üzerinde tasarruflarda bulunmuştur. Kıyafet reformu, Türkçe ibadet, din eğitiminin yasaklanması bu tasarruflardan bazılarıdır. Bu yüzden Bediüzzaman'ın DP'yi desteklemesi devletin din politikasını normalleştirme arzusu da taşımaktadır. Bu irade, 1924 Anayasası'nda da tanımlanan "din ve vicdan hürriyeti"nin her türlü siyasi ve ideolojik baskıdan uzak bir şekilde yaşanması ve rejimin normalleştirilmesi çağrısını taşımaktadır. Siyasi otoriterinin İslami sembolleri yasaklaması, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından ziyade dinin toplum üzerindeki etkilerini de ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu politikalar da toplumsal hayatı din dışı bir alan haline getirmiştir. Siyaseti dine hizmetkar ve dost yapabilmek için DP'nin desteklenmesi de katı laiklik politikasını yumuşatmak, dindarlara da anayasal vatandaşlık statüsü içinde "rahat, huzurlu ve özgür yaşama" imkanının sağlanmasına gayret etmektir. Bediüzzaman, bu düşüncelerini, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazmış olduğu bir telgrafta açıkça ifade etmiştir. Telgrafında Tek Parti Döneminde Risale-i Nur'un mahkemeler tarafından suçsuz bulunmasına rağmen birçok eziyete maruz kaldıklarına değinen Bediüzzaman, CHP'lilerin kendilerini hiçbir delile dayanmadan dini siyasete alet etmekle itham ettiklerine dikkat çekmiştir. CHP'nin bu katı tavrı karşısında mecburen "siyaseti dine dost ve hizmetkar yapabilmek için" siyasetle ilgilenmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.102 Bu tavrı dindarların hak ve hürriyetlerinin garanti altında olduğu siyasi zeminin DP ile birlikte gerçekleşebileceğine duyduğu inançtan kaynaklanmaktadır. Çok partili dönemde de DP'nin din hürriyeti üzerindeki kısıtlamaları kaldıracağı yönündeki vaatlerinin CHP'nin geleneksel din politikasını da liberalleştirdiği gerçeği göz önüne getirilirse Bediüzzaman'ın DP'yi "siyasetin dine hizmetkar kılınması amacı" ile desteklemesindeki isabet anlaşılabilir. DP olgusu Tek Parti Dönemindeki radikal din politikalarının yumuşamasına neden olan önemli bir dönüm noktasıdır.

Bediüzzaman, "siyaseti dine hizmetkar kılma" tercihiyle dinin siyasete alet edildiği oluşumlardan uzak bir çizgi takip etmeyi başarmıştır. Siyasetin dine hizmetkar kılınması anayasal hakları kullanarak bir siyasi partiye tekliflerde bulunmak, parti politikalarını din özgürlüğü konusunda hassas ve yapıcı olmaya davet etmek, emniyeti ihlal etmediği sürece dindarlara ilişilmemesini talep etmektir. Oysa dinin siyasete alet edilmesi dinin toplum katındaki değerini siyasi propaganda haline getirmek ve iktidara talip olmaktır. Bediüzzaman da tebliğ metodunu siyasete bulaştırmadan oluşturma nedenini "Kur'an bizi siyasetten men etmiş; ta ki elmas gibi hakikatler, ehl-i dünyanın nazarında cam parçalarına inmesin"103 sözleriyle ifade etmektedir. Böylece anayasal haklarını kullanarak temel hak ve hürriyetlerin, özellikle din ve vicdan hürriyetinin güvence altına alınmasını talep etmiştir. Bu yönüyle Bediüzzaman'ın Cumhuriyet

döneminde anayasal vatandaşlık çerçevesinde, sivil bir düşünce ve tebliğ metodunun öncülüğünü yaptığını, bu çizgisinde radikalliklere hiçbir zaman müsamaha göstermediğini, rejim ile olan ilişkilerinde anayasanın ve kanunların kendisine verdiği haklar üzerinde ısrarcı olduğunu söylemek mümkündür. Gerek kendi mesleğini radikallikten uzak tutuşu, gerekse siyasi otoritenin radikalliklerine hak ve hürriyet perspektifi ile karşı çıkması Bediüzzaman'ın ciddi bir hürriyet ve anayasa şuuru taşıdığını, hizmet esaslarını da bu prensiplere göre şekillendirdiğini göstermektedir. Bediüzzaman'ın bu çizgisi Risale-i Nur'u günlük siyasi kavgaların dışına taşımış, bu eserleri siyaset üstü ve sivil bir zemine yerleştirmiştir.

Özetle Bediüzzaman'ın DP'ye olan teveccühünün DP'nin siyaseti, devlet-vatandaş ilişkilerini ve laiklik politikalarını normalleştirme işlevi gören bir parti olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bediüzzaman, CHP'nin temel hak ve hürriyetlere, Türkiye'nin dini ve kültürel gerçekliklerine aykırı politikaları karşısında DP'yi açıkça desteklemiş, din, vicdan ve ibadet hürriyetini tekrar yürürlüğe sokan DP icraatlarını büyük takdirle karşılamıştır.104 Ne yazık ki, siyasal kültüre egemen olan "irtica paranoyası", DP'nin ezanı aslına çevirmesi, din derslerini okul müfredatlarına koyması, radyolarda din eğitimini serbest bırakması gibi icraatlar karşısında tekrar gündeme taşınmış, DP'nin ve dindarların yıpratılması için kullanılmıştır. Etkileri hâlâ devam eden bu irtica paranoyası dindarların anayasal vatandaşlık çerçevesinde temel hak ve hürriyetlerden eşit şekilde yararlanmasını engellediği gibi, dindar kesimin anayasa ve hürriyet şuuruna erişmesini engelleyen önemli bir problem olarak durmaktadır. Bu sosyo-politik durum dindarlıkla demokratlığın aynı çatı altında bulunmasından duyulan rahatsızlılığın ifadesi olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede Bediüzzaman'ın "Ben dindar bir Cumhuriyetçiyim" sözünün hem dindarların ulaşması gereken bir şuuru, hem de dindarlık ile cumhuriyetçilik arasındaki uzlaşmayı sağlayabilmek için faydalanılması gereken bir vizyonu taşıdığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, anayasa, kanunun üstünlüğü, siyasi örgütlenme özgürlüğü, fikir ve ifade hürriyeti ve parlamenter rejim gibi siyasi olguları Meşrutiyet döneminde yakından tanıyan asker ve sivil bürokratlar tarafından kurulmuştur. Bu miras yeni kurulan devletin demokratikleşme konusunda zayıf sayılamayacağını, yeterli birikimden ve kültürden yoksun olmadığını göstermektedir. Ancak 1920'lerden sonra hakim olan Batılılaşma anlayışı Batılı yaşam tarzını gündelik hayata sokarken, Batının demokratik siyasi kurumlarına o kadar sıcak bakmamıştır. 20. yüzyılın hemen başında birçok Batılı devlette de otoriter siyasi iktidarların bulunduğu bir gerçektir. Ancak devletin otorite kurabilme amacıyla toplumun kıyafetinden düşünme tarzına, yeme-içme ve eğlence alışkanlığından ibadeti nasıl yapacağına kadar birçok alanı kontrol altında tuttuğu ve bunu çağdaşlaşma politikası olarak adlandırdığı bir pratiğe Batılı ülkelerde rastlamak pek kolay olmasa gerektir. Türkiye'de bu dönüşüm Tek Parti iktidarı (CHP) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tek Parti iktidarı, 1924 Anayasası'nın boşluklarından da istifade ederek siyasi iktidarı tekeline almış, özellikle Takrir-i Sükun Kanunu'nun uygulanmasıyla birlikte sivil muhalefeti de bastırmıştır. İzin verilen siyasal partiler de kısa bir süre sonra irticacı, rejim karşıtı, karşı devrimci gibi nedenlere bağlanarak kapatılmış, ülkenin henüz demokratikleşmeye (!) müsait olmadığı resmi ağızlarca dile getirilmiştir. Bu sebeple Cumhuriyetimizin ilk yıllarının farklı düşüncelere, farklı inançlara ve farklı siyasi programlara tahammülsüz olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu olgu Türkiye'nin siyasal kültürünü de doğrudan etkilemiştir. Bu etkiler çok partili siyasal hayatla birlikte başlayan partiler arası çekişmelerde dincilik, mürtecilik, laiklik düşmanlığı gibi suni ve içi doldurulmamış tartışmalarda fazlasıyla hissedilmiştir.

Çok partili siyasal hayatın serbest bırakılmasıyla birlikte kısa sürede iktidara gelen DP Türkiye'de milli irade ile iş başına gelmiş ilk hükümettir. DP iktidarı ile birlikte özellikle devletin din politikasında yumuşama görülmüş, laiklik "din, vicdan ve ibadet hürriyeti" ile birlikte çoğulcu bir anlam kazanmıştır. DP'nin bu özelliği CHP tarafından mürtecilere destek verilmesi ve laiklik ilkesinden sapılması olarak yorumlansa da, CHP de katı din politikasında yumuşamaya başlamış, oy endişesiyle halkın dini değerlerine saygılı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu olay, milli iradenin devletin din üzerindeki katı politikalarını benimsemediğinin bir kanıtı olarak düşünülmeli, bugünlerde AB rüzgarıyla birlikte sorgulamaya devam ettiğimiz din-devlet ilişkilerinde mutlaka hesaba katılması gereken bir unsur olarak yerini almalıdır.

Gerek Osmanlı dönemini, gerekse Cumhuriyet dönemini yaşamış bir İslam düşünürü olan Bediüzzaman'ın bu uzun süreçte siyasi iktidara talip olmadığı, siyasi kavgaların dışında bulunduğu ve tebliğ usulünü siyasetin tamamıyla dışında oluşturduğu görülmektedir. Her iki dönemde de siyasi meseleler hakkında görüş belirtmiş olmasına rağmen maksadının

“siyasetin dinsizliğe alet edilmesi karşısında siyasetin dine dost ve hizmetkar yapılması” olduğunu ifade etmiş, “dini siyasete alet etmekten kaçınmasını Kur’an’ın bir emri” olarak ifade etmiştir. Bu çizgisiyle siyasetle olan ilgisini iktidar kavgalarına, partiler arası çekişmelere indirmemiş, din konusundaki itibarını siyasi iktidarı ele geçirme amacıyla kullanmaktan ilke olarak kaçınmıştır.

Bediüzzaman’ın DP’yi desteklemeye yönelten etmenin de “siyasetin dine dost ve hizmetkar yapılması” olduğunu söylemek mümkündür. Bediüzzaman’ın bu çizgisi Cumhuriyet sonrası modernleşme politikalarının din karşısındaki tutumu ile birlikte değerlendirildiği takdirde gerçek anlamına kavuşacaktır. 1920’lerden sonra dinin siyasi iktidar için bir tehdit olarak algılanması, devletin İslami simgeleri yasaklaması veya belli bir kalıba uydurması din-devlet ilişkilerinin ötekilik üzerine kurulduğunu göstermektedir. Dinin siyasi tehdit olarak yorumlanması, din eğitimine uzun süre müsaade edilmemesi, okullarda pozitivist bakış açısıyla hazırlanan ders kitaplarının okutulması gibi nedenler Cumhuriyet kuşağının İslami değerlerden uzak kalmasını netice vermiştir. Bir başka ifade ile siyasi iktidarın dine bakış açısı toplumun da dini değerlerden uzak kalmasını netice vermiştir. Bu Türk aydınının dine bakış açısının oldukça sığ ve yüzeysel olmasından bağımsız değildir. DP iktidarı ise devletin dine karşı takındığı müsamahasız tavrı benimsememiş, İslam dini üzerindeki bürokratik ve hukuki engellerin önüne geçmiştir. İlk ortaya çıktığı zamanlarda bile laik sistem içinde de dine ve dindarlara hoşgörülü olunabileceğini, Türkiye’nin Müslüman bir ülke olmasının laikliğe engel oluşturmadığını ifade etmiştir. DP’nin din özgürlüğünü aynı anayasa çerçevesinde güvence altına alması Tek Parti olgusunun din üzerindeki yasaklamaların kaynağı olduğunu da ortaya koymuştur. Bediüzzaman’ın “siyaseti dine dost ve hizmetkar yapabilme” görüşü otoriter, jakoben ve kökten reformcu CHP karşısında demokratik, dine hoşgörülü ve müsamahakar olan DP’yi desteklemesiyle gerçekleşmiştir.

Bediüzzaman’ın DP’yi desteklerken “dini siyasete alet etmediğini” ısrarlı bir şekilde belirtmesi de önemle üzerinde durulması gereken bir tavırdır. Bediüzzaman’ın bu tavrıyla dini iktidar hırsının, menfaatlerin ve çıkar çatışmalarının, kısaca siyasetin dışında gelişebileceği bir alana taşımak istediği söylenebilir. İktidarı ele geçirme hedefi yerine insan ve ahlak merkezli bir anlama kavuşan din hizmeti ve dini değerler ahlaki dejenerasyon karşısında sığınılabilecek saf bir alan haline dönüşmüş, günlük siyasi kavgalara, makam ve mevki hırsına kurban edilmekten kurtarılmak istenmiştir. Bu dinin dar siyasi zeminden alınıp, geniş fikri ve kalbi bir zemine çekilmesi anlamına gelmekte, dini değerler üzerindeki fikir uyuşukluğunun atılmasına hizmet etmektedir.

Türkiye gibi Batı karşısında ezik ve eli mahkum bir portre çizen bir ülkenin demokrasi ile tanışması geç sayılabilecek bir zamana rastlamıştır. DP olgusu ile birlikte başlayan demokratikleşme süreci askeri darbelere, yapısal eksikliklere ve iç karışıklıklara rağmen ağır aksak devam etmektedir. Bu süreçte dikkati çeken olgu din-devlet ilişkilerinde dinin irtica paranoyasıyla rejim tehlikesi olarak yorumlanıyor olması ve Cumhuriyete muhalif değerler bütünü olarak algılanmasıdır. Bu siyasal zeminde dini siyasete alet etme yerine siyaseti dine dost ve hizmetkar yapmayı amaç edinen Bediüzzaman, bu yönüyle siyasi iktidardan feragat eden Hz. Hasan’ın çizgisini anımsatmaktadır.

Elhasıl: Merhum Cemil Meriç Türk kimliğini şu hisli sözleriyle ifade etmişti: “Bütün Kur’an’ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın.”105 Batıya açılmaya her zamankinden fazla çabaladığımız bu süreçte laik-antilaik tartışmalarını bırakmanın zamanı geldi, geçiyor bile. AB’ye üyelik sürecinde Türkiye’nin laik, sosyal, demokratik cumhuriyet kimliğinin yanında biz ne kadar reddetmeye çalışsak da “Müslümanlık” üst kimlik olarak duruyor. Bu sebeple Bediüzzaman’ın din ile devleti barıştıran “siyaseti dine dost ve hizmetkar kılma” anlayışı ile “dindar cumhuriyetçilik” üzerinde her zamankinden fazla düşünmemiz gerekmektedir. Türkiye Batıya açılmak, muasır medeniyet seviyesine ulaşmak istiyorsa bu kaçamayacağı kimliğiyle yüzleşmek zorundadır. Giderek AB ve ABD merkezli bir hale bürünen günümüz dünyasında “eski hal muhal, ya yeni hal, veya izmihlal”dir.106

Dipnotlar

1. Şükrü Hanioğlu, “Batılılaşma”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1992, s. 149.

2. Mete Tunçay, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2019 vd.

3. Ali Yaşar Sarıbay, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 180.

4. Sina Akşin, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Siyasal, Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1983, s. 2037.

5. Önce Halk Fırkası adıyla kurulan parti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (1924) adını almış, 1935 yılında yapılan 4. Kurultayda da Cumhuriyet Halk Partisi ismini benimsemiştir.

6. Mete Tunçay, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2019.

7. Taha Parla, Türkiye’de Anayasalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 18.

8. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 294.

9. Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 48.

10. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 308.

11. Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 26.

12. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 296.

13. Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, Sayı: 5, Ankara 1987, s. 390-398.

14. Orhan Aldıkaçtı, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1978, s. 90.

15. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 317.

16. Ömür Sezgin-Gencay Şaylan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2047.

17. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 205.

18. Mete Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1968.

19. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, s. 205.

20. Toktamış Ateş, Türk Devrim Tarihi, İÜİF Yayınları, İstanbul, 1980, s. 287-288.

21. Orhan Aldıkaçtı, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, s. 98.

22. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 315.

23. Ahmet İnsel, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 22.

24. Tanıl Bora, “İnşa Döneminde Türk Milli Kimliği”, Toplum ve Bilim Dergisi, Kış 1996, s. 168-192.

25. Ayşe Kadıoğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 75, s. 142.

26. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, 1967, s. 47.

27. Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 72.

28. Cemil Meriç, “Batılaşma”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 235.

29. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 321.

30. Tevfik Çavdar, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2055.

31. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 62.

32. Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 226.

33. Aktaran Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 164.

34. Mete Tunçay, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2021.

35. Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s. 7.

36. Aktaran Çetin Yetkin, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 54.

37. A.g.e., s. 66.

38. A.g.e., s. 71.

39. CHP tüzüğü (9 Mayıs 1935), m. 95.

40. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 68.

41. Ahmet Kutsi Tecer, “Dünden Bugüne”, Ülkü, Sayı: 3, 1941, s. 19.

42. Ülkü Dergisi, “On Dokuzuncu Yıla Basarken”, Sayı: 3, 1941, s. 1.

43. Halim Baki Kunter, “Milli Şefimizden Gençliğe Öğütler”, Ülkü Dergisi, Sayı: 17, 1942, s. 13.

44. Reşat Şemsettin Sirer, “Unutulmaz Bir Yolculuk”, Ülkü Dergisi, Sayı:17, 1942, s. 9.

45. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 21-26.

46. Çetin Yetkin, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), s. 173.

47. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 126.

48. Hüseyin Bağcı, Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 3.

49. Tevfik Çavdar, “Demokrat Parti”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2063.

50. Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Ankara, 1974, s. 369.

51. Nilgün Gürkan, Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 188.

52. A.g.e., s.188

53. Ulus, 7 Şubat 1946, aktaran Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 189.

54. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 136.

55. Tevfik Çavdar, “Demokrat Parti”, s. 2065.

56. Yeni Sabah Gazetesi, 25 Temmuz 1946, aktaran Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 145.

57. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 69.

58. Tevfik Çavdar, “Demokrat Parti”, s. 2066.

59. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 159.

60. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), s. 240.

61. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 191.

62. A.g.e., s. 192.

63. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), s. 270-271.

64. Ali Yaşar Sarıbay, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, s. 43.

65. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), s. 273.

66. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 204.

67. A.g.e., s. 206.

68. Çağlar Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 172.

69. Tevfik Çavdar, “Demokrat Parti”, s. 2068.

70. Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayınları, İstanbul, 1992, s. 61.

71. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2, E Yayınları, 1983, İstanbul, s. 480.

72. Çağlar Keyder, “Demokrat Parti”, s. 163-194. Türk sanayicilerinin DP dönemindeki atılımlarını da kapsayan ayrıntılı bir çalışma için Ayşe Buğra, Devlet ve İşadamları, İletişim Yayınları, İstanbul.

73. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s. 486.

74. A.g.e., s. 490.

75. Kemal Karpat, Demokrasi Tarihi, s. 361.

76. Hüseyin Bağcı, Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar, s. 129.

77. A.g.e., s. 131.

78. Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 17-45; Kemal Karpat, Demokrasi Tarihi, s. 1-19.

79. Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 22. İlk baskısı 1911 yılında Osmanlıca yapılmıştır.

80. A.g.e., s. 22.

81. A.g.e., s. 38.

82. A.g.e., s. 38.

83. A.g.e., s. 22.

84. A.g.e., s. 23.

85. Al-i İmran Suresi: 159.

86. Şura Suresi: 38.

87. Nursi, Münazarat, s. 23.

88. A.g.e., s. 24.

89. A.g.e., s. 24.

90. A.g.e., s. 59.

91. Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 52.

92. A.g.e., s. 53.

93. Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 53.

94. Bediüzzaman Said Nursi, Şualar, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 326.

95. Nursi, Emirdağ Lahikası, s. 110.

96. Bediüzzaman Said Nursi, Kastamonu Lahikası, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 112.

97. Nursi, Emirdağ Lahikası, s. 190-191.

98. Nursi, Şualar, s. 317.

99. Nursi, Emirdağ Lahikası, s. 264.

100. A.g.e., s. 422-423.

101. A.g.e., s. 339 vd.

102. A.g.e., s. 264.

103. Nursi, Kastamonu Lahikası, s. 186.

104. Nursi, Emirdağ Lahikası, s. 271-272.

105. Cemil Meriç, Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 9.

106. Nursi, Münazarat, s. 52.

Feyzullah CİHANGİR

Köprü Dergisi